

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ
MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Allahverdiyeva Amalya İlqar

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ
MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Qrup: 636

Magistrant:
Allahverdiyeva Amalya İlqar
qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Qurbanova Tünzalə Tofiq
qızı _____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Allahverdiyeva Amalya İlqar qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Postsovet məkanının iqtisadiyyatında obyektiv bazar iqtisadi qanunauyğunluqlarının və tarixi amillərin təsiri altında gedən mürəkkəb transformasiya prosesi zamanla əhəmiyyətli dərəcədə ləngiyəcək və son illərdə iqtisadi artımı əhəmiyyətli dərəcədə azaldan dərin böhranlarla müşayiət olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi pandemiya və postpandemiya dövründə ölkənin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sisteminin xüsusiyyətlərinin hərtərəfli elmi tədqiqi və transformasiya iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi metodologiyasının işlənilib hazırlanmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İşdə qarşıya qoyulan vəzifələri həll etmək üçün ümumi elmi və tətbiqi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir: müqayisəli və struktur təhlili; funksional təhlil; sistemli metod; pandemiya və postpandemiya dövründə sosial-iqtisadi inkişafı meyillərinin təhlili və qiymətləndirilməsinin iqtisadi-riyazi və iqtisadi-statistik üsullarını; iqtisadi və riyazi modelləşdirmə.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadi nəzəriyyənin və ölkə iqtisadiyyatının fundamental müddəaları, aparıcı yerli və xarici alimlərin iqtisadi təhlükəsizliyə dair əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat mövzusu müasir dövrü əhatə etdiyindən koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair elmi-metodik məlumat bazasının məhdudluğu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin Azərbaycan üzrə mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmış, əsas istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti həmçinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prosesinin nəzəri və metodoloji cəhətdən əsaslandırılmasındadır.

Açar sözlər: maliyyə, sosial-iqtisadi, postpandemiya, təhlükəsizlik

PROBLEMS OF ENSURING FINANCIAL SECURITY IN THE PERIOD OF CORONAVIRUS PANDEMIA AND POSTPANDEMIA

SUMMARY

The actuality of the subject: The complex process of transformation in the post-Soviet economy under the influence of objective market economic laws and historical factors will be significantly slowed down over time and has been accompanied by deep crises that have significantly reduced economic growth in recent years.

Purpose and tasks of the research: The aim of the research is to conduct a comprehensive scientific study of the characteristics of the country's economic and financial security system during pandemic and post-pandemic times and to develop a methodology to ensure economic security of the state in a transformational economy.

Used research methods: comparative and structural analysis; functional analysis; systematic method; economic-mathematical and economic-statistical methods of analysis and assessment of socio-economic development trends in pandemic and post-pandemic periods; economic and mathematical modeling.

The information base of the research: The theoretical and methodological basis of the research is the fundamental provisions of economic theory and the country's economy, the works of leading local and foreign scientists on economic security.

Restrictions of research: The research topic is limited to the scientific and methodological database on ensuring financial security in the coronavirus pandemic and postpandemic period, as it covers the modern period.

The novelty and practical results of investigation: For the first time in the research, the analysis and assessment of the current state of financial security in Azerbaijan during the coronavirus pandemic and postpandemic period was carried out, the main directions were identified.

Scientific-practical significance of results: The hypothetical and pragmatic meaning of the examination is likewise in the hypothetical and strategic validation of the most common way of guaranteeing the monetary security of the state.

Keywords: finance, socio-economic, postpandemic, security

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ.....	12
1.1. Maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin nəzəri əsasları	12
1.2. Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etməsi mexanizmi	19
II FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	23
2.1. Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas sahələrinin qiymətləndirilməsi.....	23
2.2. Koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin analizi	39
III FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	49
3.1. Dövlətin maliyyə təhlükəsizlik strategiyasının təkmilləşdirilməsi.....	49
3.2. Koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	70
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Postsovet məkanının iqtisadiyyatında obyektiv bazar iqtisadi qanunauyğunluqlarının və tarixi amillərin təsiri altında gedən mürəkkəb transformasiya prosesi zamanla əhəmiyyətli dərəcədə ləngiyəcək və son illərdə iqtisadi artımı əhəmiyyətli dərəcədə azaldan dərin böhranlarla müşayiət olunmuşdur. Dünyada belə iqtisadi transformasiya təcrübəsi, finansal idarə etmənin təkmilləşdirilməsi və onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün yanaşmaların axtarışını çətinləşdirir və bu da öz növbəsində bu tədqiqatın mövzusunun aktuallığını təsdiqləyir.

Bu gün iqtisadi münasibətlərdə ziddiyyətlər qalmaqdadır və bütün səviyyələrdə təsərrüfat subyektlərinin təhlükəsizliyinə yeni təhdidlər yaranır. Müasir şəraitdə milli təhlükəsizliyin əsas komponentlərindən biri olan iqtisadi təhlükəsizlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi təhlükələrin mövcud miqyası maliyyə təhlükəsizliyi probleminin həllini tələb edir.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri elmi müzakirələrdə qaldırılır və elmi dairələrdə artan maraq doğurur, müasir dövlət idarəçiliyinin bir çox normativ sənədlərində də öz əksini tapır. Maliyyə təhlükəsizliyi iqtisadi kateqoriya kimi bu gün müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin və iqtisadi sistemlərin idarə edilməsinin nəzəriyyə və praktikasında istifadə olunur.

Hazırda maliyyə təhlükəsizliyi və ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi anlayışlarının mahiyyəti tamamlanmaqda və genişləndirilməkdədir. Həmçinin, ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin göstəriciləri sistemi və onların həddi qiymətləri mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Ən mühüm idarəetmə vasitələri bunlardır: real və gələcək təhlükələrin müəyyən edilməsi; onların nəticələrinin aradan qaldırılması və qarşısının alınması; iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin yaranması və inkişafının səbəb və amillərinin öyrənilməsi; regional iqtisadi idarəetmənin inkişafının prioritet istiqamətləri olan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Maliyyə təhlükəsizliyi məsələləri araşdırılarkən alimlər xarici müəlliflərdən L.Abalkinin, İ.Boqdanovun,

V.Boqomolovun, A.Vozjenikovun, S.Qlazyevin, A.Qranberqin, N.Yermoşenkonun, S.Kazantsevin, T.Klebanovanın, O. Kuklin istifadə edilmişdir, A. Odintsova, E. Oleinikova, V. Pankova, G. Pasternak Taranushchenko, V. Savina, V. Senchagova, V. Tambosev, A. Tatarkin və başqaları, yerli müəlliflərdən Hacıyev.R.İ, Musayev S. İ., Rzayev Q.M, Səbzəliyev S. M. Abbasov və s. əsərlərindən, həmçinin taxez.gov.az, vergiler.az audit.gov.az, economy.gov.az internet səhifələrində dərc olunan məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın keçirilməsinə səbəb pandemiya və postpandemiya dövründə ölkənin iqtisadi və monetar təhlükəsizliyinin təşkili atributlarının hərtərəfli məntiqi tədqiqi və yeni iqtisadiyyatda dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi strategiyasının irəli sürülməsidir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- konseptual və mənalı təsvir formasında ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin nəzəri konsepsiyası işlənib hazırlanmışdır;
- ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin idarə edilməsi sisteminin spesifik xüsusiyyətlərini tədqiq və ümumiləşdirmişdir;
- ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasının xarici təcrübəsi öyrənilmişdir;
- ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin (TİM) formalaşdırılmasına əsaslandırılmış nəzəri və elmi-metodoloji yanaşmalar;
- ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji yanaşmalar işlənib hazırlanmışdır;
- əhalinin həyat keyfiyyətinin göstəricisindən istifadə etməklə regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün maliyyə təhlükəsizliyinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə yanaşma əsaslandırılmışdır;
- maliyyə təhlükəsizliyi sistemində informasiya təminatının rolu və yeri əsaslandırılmışdır;
- maliyyə təhlükəsizliyinə təhdidlər sistemi müəyyən edilmişdir;

- ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemi işlənib hazırlanmışdır;
- müasir ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi göstəricilərinin həddi dəyərlər sistemi hazırlanmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı COVID-19 pandemiyası və pandemiyadan sonrakı dövr kontekstində ölkənin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin idarə edilməsi prosesidir.

Tədqiqatın predmeti seçilmiş obyekt çərçivəsində COVID-19 pandemiyası və post pandemiya dövründə ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin idarə edilməsi prosesinin metodologiyası və tətbiqi aspektləridir.

Tədqiqat metodları: Problemlərin həlli üçün ümumi elmi və tətbiqi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir: müqayisəli və struktur təhlili - pandemiya və postpandemiya zamanı iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini öyrənmək; sistemli üsul - pandemiyanın sosial-iqtisadi sistem kimi öyrənilməsi; funksional təhlil - pandemiya və postpandemiya dövründə iqtisadi cəhətdən təhlükəsiz sosial-iqtisadi tərəqqinin amillərinin əsaslandırılması; pandemiya və postpandemiya dövrlərində sosial-iqtisadi tərəqqi meyillərinin təhlili və qiymətləndirilməsinin iqtisadi-riyazi və iqtisadi-statistik üsullarını; iqtisadi və riyazi modelləşdirmə - tədqiqatın ümumi məntiqini təmin etmək üçün ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin idarə edilməsinin bir-biri ilə əlaqəli və ardıcıl tətbiqi modeli işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasının tədqiqat məsələləri üzrə normativ-hüquqi bazadan formalaşmışdır; beynəlxalq və yerli elmi-praktik konfransların materialları; dövrü nəşrlərin materialları; elektron resursların və kütləvi informasiya vasitələrinin materialları; sosial-iqtisadi tədqiqatların nəticələri; tədqiq olunan məsələlər üzrə xidməti və arayış məlumatları; öz tədqiqatlarının nəticələri.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadi nəzəriyyənin və ölkə iqtisadiyyatının fundamental müddəaları, aparıcı yerli və xarici alimlərin iqtisadi təhlükəsizliyə dair əsərləri təşkil edir

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Tədqiqat mövzusu müasir dövrü əhatə etdiyindən koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair elmi-metodik məlumat bazasının məhdudluğu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatda ilk dəfə olaraq Azərbaycanda koronavirus pandemiyası dövründə və pandemiyadan sonrakı dövrdə maliyyə təhlükəsizliyinin mövcud vəziyyəti təhlil olunub və qiymətləndirilib, əsas istiqamətlər müəyyən edilib.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Nəticələrin praktik əhəmiyyəti, o cümlədən, dövlət orqanlarının maliyyə təhlükəsizliyi problemlərinə xroniki olaraq kifayət qədər diqqət yetirməməsi ilə bağlıdır. Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün effektiv metodoloji yanaşmaların işlənilib hazırlanmasında tətbiqi olduqca aktualdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti həmçinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prosesinin nəzəri və metodoloji cəhətdən əsaslandırılmasındadır.

I FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin nəzəri əsasları

Maliyyə təhlükəsizliyi bütün səviyyələrdə maliyyə fəaliyyətini qorumaq üçün tədbirlər, üsullar və vasitələrin məcmusudur.

Maliyyə təhlükəsizliyi dövlətin ən mühüm funksiyasıdır. Dövlətçilik tarixi boyu əhalinin sabit maliyyə təminatı problemi ən mühüm məsələlərdən biri olmuşdur, çünki hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ondan asılıdır. Bu problem cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində iqtisadi artımı təmin etmək vəzifəsinin törəməsidir. Maliyyə təhlükəsizliyi ölkənin makro və mikroiqtisadi təhlükəsizliyinin, o cümlədən onun iqtisadi və ümumilikdə milli komponentlərinin tərkib elementidir.

E.Koçetov və Q.Petrovaya görə, maliyyə axınlarının yeni məzmununun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bir tərəfdən reproduksiya dövründən qoparaq (virtual geoloji məkana daxil olur), digər tərəfdən, onlar yeni məzmun üçün dəyər mübadiləsi. Bu vəziyyətdə ekvivalent mübadilədən uzaqlaşma və maliyyə axınlarının spekulyativ kapitala köçürülməsi prosesinin dərinləşməsi maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinin ən son tarixi və qlobal tənzimlənməsinə bənzər iqtisadi vəziyyətdir ki, bu zaman maliyyə idarəetməsi və maliyyə hüququ (bir hissəsi kimi maliyyə menecmenti) yeni funksiyalar götürür. İnvestisiya prosesində vasitəçilik edən reproduktiv maliyyə ilə qlobal maliyyə bazarının müəyyən hissəsində vasitəçilik edən virtual maliyyə arasında tarazlıq (hüquqi və iqtisadi fərq meyarlarının aydın şəkildə anlaşılması) səmərəliliyin təmin edilməsinin əsas elementlərindən birinə çevrilir (Koçetov E və Petrovanın G., 2019: s.124).

Maliyyə-hüquqi tənzimləmənin bu iki sahəsinin (real və virtual maliyyə) fərqlənməməsi ölkənin xarici maliyyə öhdəliklərinin qlobal maliyyə dövriyyəsində real və virtual maliyyə öhdəliklərinin manipulyasiyasından asılı olaraq artdığı zaman əsassız dövlət borcunun yığılmasına səbəb olur (Корчагин А, 2018).

Bu bəyanat maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurətinə dair qlobal baxışı təqdim edir.

Maliyyə təhlükəsizliyinin həyata keçirilməsində monetar təhlükəsizliyin yerini və işini daha az çətin aydınlaşdırmaq ondan ibarətdir ki, maliyyə aktivlərinin olmaması iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində ən sıxıcı ehtiyacların çatışmayan subsidiyalaşdırılmasına səbəb olur və müvafiq olaraq ölkədə ictimai təhlükəsizliyə xələl gətirir.

Eyni zamanda, bu ən ümumi qarşılıqlı əlaqə iqtisadi mahiyyətinə görə fərqli olan hadisə və proseslərdə öz konkret ifadəsini tapır. Hər bir dövlətin iqtisadi rifahının tərkib hissəsi olan maliyyə təhlükəsizliyi milli, iqtisadi, sosial və demoqrafik amillərin geniş spektrini əhatə etdiyindən dövlət siyasətinin prioritet istiqamətidir.

Şəkil 1-də maliyyə təhlükəsizliyi ilə ayrılmaz şəkildə bağlı olan və milli təhlükəsizliyin əldə edilməsinə töhfə verən dövlət təhlükəsizliyinin əsas kateqoriyaları göstərilir.

Təqdim olunan şəkili daha aydın başa düşmək üçün orada göstərilən anlayışlara təriflər vermək lazımdır.

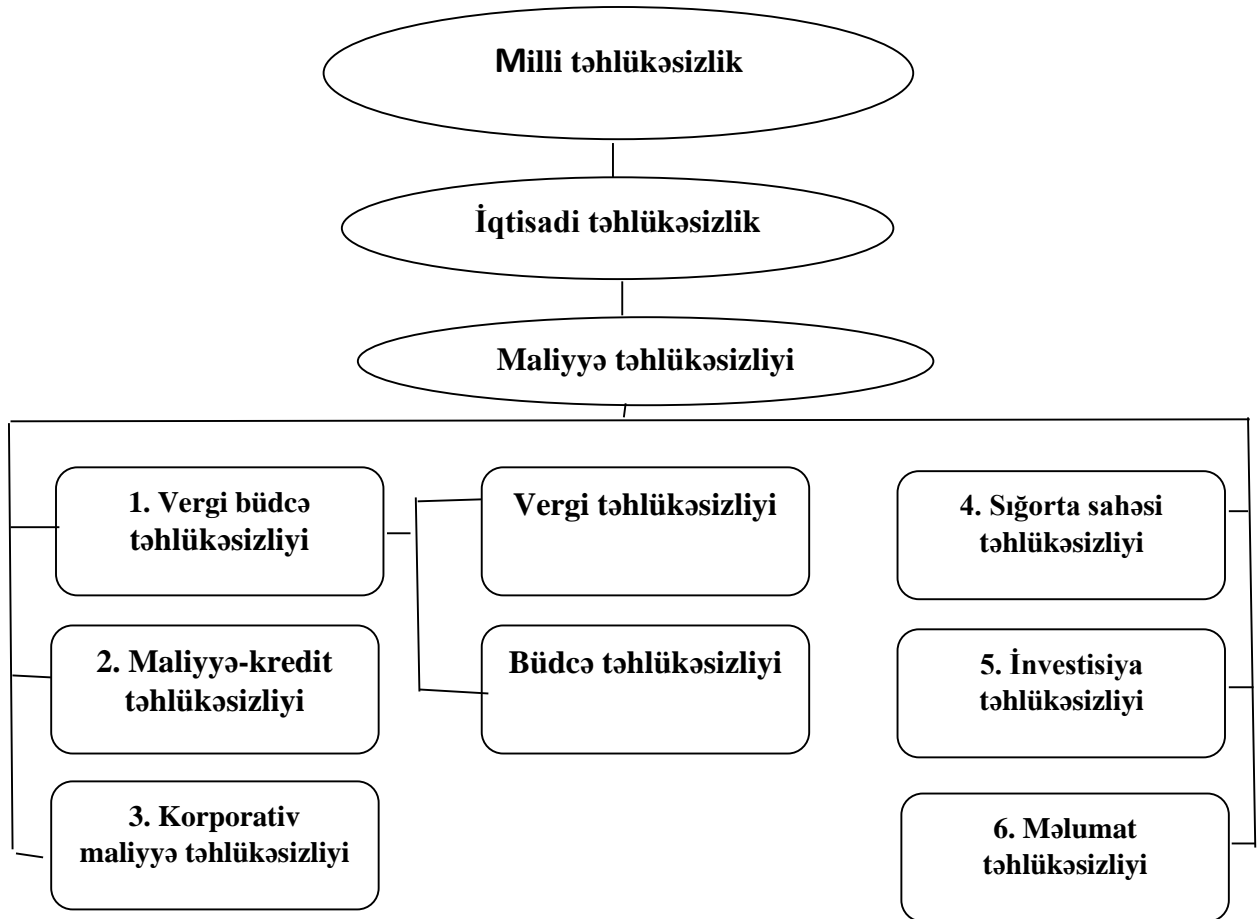
Milli təhlükəsizlik - dövlətin siyasi, sosial, iqtisadi, hərbi, ekoloji aspektləri də daxil olmaqla, milli maraqları geniş mənada qoruduğu dövlət; xarici iqtisadi fəaliyyət, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, habelə insanların mənəvi və intellektual dəyərlərinə təhlükələrin qarşısının alınması ilə bağlı risklər (Musayev S. İ., 2017: s.180).

Müxtəlif müəlliflər iqtisadi təhlükəsizlik və maliyyə təhlükəsizliyi anlayışlarını özünəməxsus şəkildə şərh edir, eyni zamanda onların müxtəlifliyini və müəllif unikallığını qeyd etmək lazımdır.

İqtisadi təhlükəsizlik (H.Maull) - millətin vacib hesab etdiyi əsas dəyərlərin minimum məqbul səviyyəsinə kəskin təhlükənin olmaması. Bu təhlükə o zaman yaranır ki, xarici iqtisadi parametrlər o qədər dəyişir ki, mövcud ictimai-siyasi sistemi məhv edə biləcək şərait yaranır. C.Merdokun nöqteyi-nəzərindən dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə o zaman yaranır ki, gəlirlərin və sərvətin həcmində

və bölüşdürülməsində, məşğulluq səviyyəsində, inflyasiyada, bazara çıxışda, xammal təchizatında mənfi dəyişikliklər baş verir.

Şəkil 1: Dövlət təhlükəsizliyi anlayışının əsas kateqoriyaları

Mənbə: Кремлев Н.Д., Розенберг Д.К., 2018, с.121

İqtisadi təhlükəsizlik (Abalkin) - milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, onun sabitliyini və davamlılığını, daim yeniləşmə və özünü təkmilləşdirmə qabiliyyətini təmin edən şərtlər və amillər məcmusudur.

İqtisadi təhlükəsizlik (Sençaqov) - daxili və xarici proseslərin inkişafı üçün əlverişli şəraitdə belə milli maraqların təminatlı müdafiəsi, siyasətin sosial yönümlü olması və kifayət qədər müdafiə potensialının təmin edildiyi iqtisadiyyatın və hakimiyyət institutlarının vəziyyətidir.

Maliyyə təhlükəsizliyi (Qryaznova) makro səviyyədə dövlətin iqtisadi maraqlarını, korporativ strukturları və mikro səviyyədə maliyyə fəaliyyətini

qorumaq üçün tədbirlər, üsul və vasitələr kompleksini özündə cəmləşdirən anlayışdır.

Maliyyə təhlükəsizliyi (Raisberg) bir ölkənin, dövlətin, bölgənin maliyyə sisteminin sabit, etibarlı işləməsi üçün şəraitin yaradılması, maliyyə böhranının, defoltların, maliyyə axınlarının məhv edilməsinin qarşısının alınması, əsas iştirakçıların təmin edilməməsidir. maliyyə resursları ilə təsərrüfat fəaliyyəti, sabit pul dövriyyəsinin pozulması.

Maliyyə təhlükəsizliyi (Sençaqov) - ölkədə və regionlarda sosial-iqtisadi sabitlik və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri (məqbul) maliyyə şəraiti və resurslarının formalaşdığı maliyyə sisteminin, maliyyə münasibətlərinin və proseslərin inkişafı. maliyyə sisteminin (o cümlədən, pul, büdcə, kredit, vergi və valyuta sistemləri) bütövlüyünü və birliyini qoruyub saxlayaraq, ümumilikdə dövlətə, xüsusən də konkret regionlara qarşı daxili və xarici təhlükələrlə uğurla mübarizə aparan konkret regionlar.

Şəkil 2: Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin struktur tərkibi

Mənbə: Кремлев Н.Д., Розенберг Д.К., 2018, с.128

Maliyyə təhlükəsizliyi (Oleinikov) milli iqtisadi maraqların təminatlı qorunmasını, milli iqtisadiyyatın, maliyyə sisteminin və dövlətdəki maliyyə münasibətlərinin və proseslərinin bütün kompleksinin ahəngdar və sosial yönümlü inkişafını təmin edən maliyyə və maliyyə institutlarının vəziyyətidir və maliyyə institutlarının milli maliyyənin inkişafının, cəmiyyətin ictimai-siyasi sabitliyinin qorunub saxlanılmasının həyata keçirilməsi və maraqlarının müdafiəsi mexanizmlərini yaratmaq bacarığı, habelə bütövlüyün və birliyin qorunması üçün zəruri və kifayət qədər iqtisadi potensial və maliyyə şəraiti formalaşdırılır.

Şəkil 2-də maliyyə təhlükəsizliyi termininin semantik məzmununun çoxmərthələli xarakterini əks etdirən qrafik şərh verilmişdir.

Beləliklə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi (milli təhlükəsizliyin ayrılmaz elementi kimi) bir sıra aspektləri əhatə edir: sənaye təhlükəsizliyi, xarici iqtisadi, maliyyə, sosial, ərzaq, informasiya, enerji və bir sıra digərləri. İqtisadi təhlükəsizliyin bütün bu aspektləri müxtəlif dərəcədə qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıqdadır. Maliyyə təhlükəsizliyi xüsusi mövqedədir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin onun maliyyə təhlükəsizliyi səviyyəsindən birbaşa asılı olmayan heç bir tərəfi praktiki olaraq yoxdur. Eyni zamanda, maliyyə təhlükəsizliyinin səviyyəsinin özü də iqtisadi təhlükəsizliyin digər aspektlərinin səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Ən müfəssəl və konkret olanı P.Burtsev tərəfindən tərtib edilmiş maliyyə təminatının tərifidir. Burada maliyyə təhlükəsizliyi dövlət orqanlarının iqtisadiyyatın davamlılığının inkişafı, hesablaşma-ödəniş sisteminin davamlılığı və əsas maliyyə-iqtisadi parametrləri və dünya iqtisadi böhranlarının nəticələrinin və dünya amillərinin təsirlərinin neytrallaşdırılmasını təmin etmək qabiliyyəti kimi başa düşülür (Бурцев P, 2019: c.145).

İqtisadi ədəbiyyatda maliyyə təhlükəsizliyi, bir qayda olaraq, iki səviyyədə müəyyən edilir: makro və mikro-iqtisadi. Lakin bu konsepsiyanın strukturunda mikro-mezo- və makro səviyyələri ayırmaq daha doğru görünür.

MaBiCo iqtisadi kitabında monetar təhlükəsizliyin makroiqtisadi və mezo-iqtisadi hissələri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: tam miqyasda və mezo

səviyyələrdə monetar təhlükəsizlik dövlətin sülh dövründə və böhranlarda daxildə və xaricdə olan neqativlərə kifayət qədər cavab vermək qabiliyyətidir. Maliyyə təhlükəsizliyi dövlətin iqtisadi çərçivəsinin vəziyyətini və ölkənin və bölgələrin maliyyə və hərbi təhlükəsizliyinin lazımı dərəcəsini təmin etmək üçün adekvat maliyyə ehtiyaclarının əlverişli və etibarlı iqtisadi nizamlanmasına malik olmasını əks etdirir. Maliyyə təhlükəsizliyi ideyası və sistemi maliyyə təhlükəsizliyi və ictimai prosedur, maliyyə və onunla bağlı əlaqəli yanaşma ideyasında əks olunmalıdır.

Təşkilatlar üçün maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin gücləndirilməsi onun rəhbərlərinin mülkiyyət innovasiyasını təşkil edən iki ən əhəmiyyətli tapşırığı həll etdiyi təkmilləşdirmə metodologiyası üçün vacibdir:

- məhsul və monetar biznes sektorlarında maddələrin və idarələrin təkmilləşdirilməsi üçün yeni və ya potensial mövcud üsulların modernləşdirilməsi, onların daxil edilməsi, xüsusi dövriyyəni nəzərə alaraq pul və eyni aktivlərin daxil olmasını və yayılmasını yaxşılaşdırmağa imkan verən ideal korporativ kapital tikintisini axtarmaq; müxtəlif növlər və təhlükələr;

- Yüksək zəiflik dərəcələri və genişlənmiş risk ilə xarakterizə olunan bazar mühitində monetar idarəetmənin təşkili.

Ekspressin, rayonun və təşkilatın maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas məqsəd və hədəfləri bunlardır:

- monetar və yaratma məşqlərinə təsir edən elementlərin fərqləndirici sübutu, onların rəsmiləşdirilməsi;

- Təsadüfi və məqsədyönlü təsirləri aradan qaldırmaq üçün məhdudiyyətlərin təşkilinin əsası (Galochkina, 2017).

Yerli şəraitdə maliyyə təhlükəsizliyinin dərəcəsini müəyyən etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur.

Onlar aşağıdakı qruplar şəklində təmsil oluna bilər:

- Əsas makroiqtisadi göstəricilərin müəyyən edilməsi və monitorinqi və onların həddi qiymətlərlə müqayisəsi, habelə indikativ təhlil.

➤ Təhdid səviyyəsinə görə ərazilərin sıralanması üçün ekspert qiymətləndirmə üsulları (Rusiya alimləri tərəfindən istifadə olunur).

➤ Əsas makroiqtisadi göstəricilər üçün nisbi temp göstəricilərindən istifadə və onların dəyişmə dinamikası.

➤ Riyazi aparatın üsulları, o cümlədən çoxvariantlı statistik təhlil, təbiətə oyunlar nəzəriyyəsi və s.

➤ Zərərin kəmiyyətə müəyyən edilməsi yolu ilə təhlükəsizlik təhdidlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsində iqtisadi alətlərdən istifadə (Галочкина, 2017).

Həmçinin, maliyyə təhlükəsizliyinin əsas göstəricilərinə görə qabaqcıl və geridə qalan regionları vurğulayan reyting metodundan və məqsəd regionları uyğunsuzluq əlamətlərinə və səviyyəsinə görə qruplaşdırılan klaster metodundan istifadə edilməsi təklif olunur. Klasterləşdirmənin nəticələri bunlardır:

- ✓ yaxınlıq (oxşarlıq) matrisi;
- ✓ birləşmə cədvəli (ağac qruplaşması);
- ✓ iyerarxik ağac.

Effektiv maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması konkret sahədə potensial təhlükələrin mənbələrinin, eləcə də onları zərərsizləşdirmək üçün mövcud və zəruri resursların dəqiq müəyyən edilməsini və sistemləşdirilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə təhlükəsizliyinə təhdidlərin təsnifatının əhəmiyyəti mövcud vəziyyəti ayıq şəkildə qiymətləndirmək, mövcud mənfi cəhətləri və onların inkişaf tendensiyalarını qiymətləndirmək, amillərin mənfi və müsbət hərəkətlərini qruplaşdırmaq və bu əsasda həyata keçirmək üçün əsaslı tövsiyələr hazırlamaq ehtiyacından ibarətdir. konkret qərarlar. Maliyyə təhlükəsizliyinə potensial təhlükə mənbələrinin aydın şəkildə müəyyən edilməsinin çətinliyi onunla bağlıdır ki, eyni amil ayrı-ayrı şəxs, bir qrup şəxs, təsərrüfat subyektləri, siyasi qurumlar, dövlət nöqtəyi-nəzərindən birmənalı deyil, və bütövlükdə cəmiyyət kimi qəbul edilir.

1.2. Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etməsi mexanizmi

Dünya iqtisadiyyatının indiki inkişaf mərhələsində dövlətin maliyyə təminatı probleminin yaranmasının əsas səbəbləri arasında aşağıdakıları vurğulamaq lazımdır:

- iqtisadi əlaqələrin transmilliləşməsi prosesinin sürətli inkişafı, dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi (qloballaşma adlanır);
- həddindən artıq hərəkətliliyi gərgin vəziyyət yaradan nəhəng kapital kütləsinin daimi artması, həm makroiqtisadi səviyyədə (dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların büdcə sistemləri), həm də qlobal səviyyədə (dövlətlərarası) maliyyə resurslarının yüksək konsentrasiyası; iqtisadi inteqrasiya);
- əhəmiyyətli maliyyə gücünə malik olan sub-dövlət subyektlərinin (transmilli banklar və s.) artan muxtariyyəti, onların ayrı-ayrı ölkələrin milli təsərrüfat komplekslərinə təsiri;
- ən son informasiya texnologiyalarına əsaslanan maliyyə bazarlarının yüksək mobilliyi və qarşılıqlı əlaqəsi;
- maliyyə alətlərinin müxtəlifliyi və onların yüksək dinamikliyi;
- dünya maliyyəsindən getdikcə daha çox asılı olan dövlətlərin daxili və xarici siyasətlərinin görünməmiş bir-birinə qarışması;
- iqtisadi və digər sahələrdə dövlətlər arasında artan rəqabət və sürtünmə, güclü iqtisadi amillərin dünya iqtisadi məkanını zəbt etmək üçün strategiyalardan istifadə etməsi;
- milli iqtisadiyyatların (xüsusən də büdcə sektorunun) xarici qısamüddətli spekulyativ kapitaldan həddindən artıq asılılığı, onların maliyyə sistemlərini son dərəcə həssas edir;
- Koronavirus (COVID19) pandemiyasının iqtisadiyyata vurduğu ağır nəticələr;
- dünya maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyinin qlobal artımı, təhlükə yaradan böhran meyllərinin yaranması, müasir maliyyə institutlarının (o cümlədən beynəlxalq) onlara effektiv nəzarət edə bilməməsi.

Maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin formalaşması müvafiq elmi nəzəriyyənin, konsepsiyanın, strategiyanın və taktikanın işlənilib hazırlanması, adekvat siyasətin həyata keçirilməsi, zəruri institutların olması, tədbirlərin, metod və metodların tətbiqi əsasında baş verməlidir (Əhmədov İ.N, İbadoğlu, Q.A: 2018: s.123).

Maliyyə təhlükəsizliyi konsepsiyası Azərbaycanın müasir sosial-iqtisadi inkişafında maliyyənin rolunu adekvat şəkildə əks etdirəcək təhlükəsizliyin təmin edilməsinin prioritet məqsəd və vəzifələrini, ona nail olmaq yollarını və üsullarını əhatə etməlidir. Onun məzmunu ayrı-ayrı vətəndaşlar, təsərrüfat subyektləri, sənayelər, iqtisadiyyatın sektorları səviyyəsində, habelə milli, regional və qlobal səviyyədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində milli fəaliyyətləri əlaqələndirməlidir. Maliyyə təhlükəsizliyinin əsaslı konsepsiyası olmadan ölkəmizdə səmərəli sosial-iqtisadi islahatlara ümid etmək mümkün deyil (Корчагин А 2018)

Maliyyə Təhlükəsizliyi Konsepsiyasına əsaslanan maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti aşağıdakıları ehtiva etməlidir:

- maliyyə təminatı sahəsində hüquqi bazanın yaradılması;
- müvafiq dövlət orqanlarının strukturunun təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş icra hakimiyyətinin tədbirlər planı;
- maliyyə təminatı sahəsində hüquqi təcrübənin həyata keçirilməsi proqramı və planı.

Maliyyə təhlükəsizliyi strategiyası maliyyə münasibətləri sahəsində müsbət proseslərin konsolidasiyası və inkişafı, mənfi tendensiyaların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına və ardıcıl həyata keçirilməsinə yönəldilməli, bu strategiyanın yaxın və uzunmüddətli məqsədləri və onun həyata keçirilməsi mexanizmləri müəyyən edilməlidir. müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi strategiyası ilə hərtərəfli dövlət siyasəti bir-biri ilə sıx bağlılıq və qarşılıqlı əlaqədədir (Давыденко И.Г., 2016: С.376).

Hökumətin maliyyə təhlükəsizliyi strategiyası ən azı aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- Azərbaycanın maliyyə sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin tələblərinə cavab verən meyar və parametrlərinin (kəmiyyət və keyfiyyət) müəyyən edilməsi;
- təhlükələri və onların daşıyıcılarını müəyyən etmək üçün mexanizmlərin və tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
- onların təzahür sahələrinin xüsusiyyətləri (təhlükələrin lokallaşdırılması sahələri);
- təhlükələrin əsas subyektlərinin, onların fəaliyyət mexanizmlərinin, milli iqtisadi və sosial-siyasi sistemlərə təsir meyarlarının müəyyən edilməsi;
- obyektlərin, maddələrin, parametrlərin, habelə nəzarət metodologiyasının müəyyən edilməsi, maliyyə təhlükəsizliyinə təhdidlərin yaranmasını şərtləndirən amillərin proqnozlaşdırılması, təhdidlər şəbəkəsinin inkişaf tendensiyalarının və imkanlarının müəyyən edilməsi üçün tədqiqatların aparılması;
- dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının adekvat sisteminin təşkili;
- maliyyə-iqtisadi siyasətin mexanizm və tədbirlərinin formalaşdırılması, mənfi amillərin təsirinin neytrallaşdırılması və ya yumşaldılması.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizmlərinə gəlincə, bu problemlə məşğul olmalı olan müvafiq qurumlar və təşkilati-idarəetmə strukturları sistemi, onların gələcək qurulması konsepsiyası lazımı təhlil səviyyəsində qalmayıb.

Müxtəlif səviyyəli subyektlərin maliyyə təminatının müdafiəsi qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, müxtəlif partiyaların, vətəndaş təşkilatlarının və hərəkatlarının, ixtisaslaşmış biznes strukturlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilə bilər (Musayev S. İ. 2017). AMB ölkəmizdə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vacib rol oynamalıdır ki, ona dövlətin maliyyə siyasətinin yürüdülməsi, o cümlədən də pul-kredit siyasətinin təhlükəsiz səviyyəsini saxlamaq yolları tapşırılib.

Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyi sistemini təkmilləşdirmək üçün aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

1. yerli təşkilatların kapitalında xarici iştirak limitlərinin müəyyən edilməsi;

2. sektoral məhdudiyyətlər (dövlətin iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sektorlara xarici investisiyaların girişinin məhdudlaşdırılması və ya qadağan edilməsi);

3. Rəqabət şərtlərini təhrif edən məhdudlaşdırıcı biznes siyasəti yürüdən şirkətlərə qarşı tədbirlər;

4. istehsal üçün tələblər, yerli inqrediyentlərdən istifadə, texnologiya transferi və s.

Ümumiyyətlə, maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sisteminin yaradılması üçün hüquqi, struktur-təşkilati, prosessual, kadr, texnoloji və resurs məsələlərinin bütün kompleksini həll etmək lazımdır.

Vəziyyətin normallaşmasına aşağıdakılar kömək edəcək:

- Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyi konsepsiyası və strategiyasının hazırlanması;

- Bütçə, Vergi və İqtisadiyyat məcəllələrinin, maliyyə-kredit sahəsi, maliyyə əməliyyatları, bank sirri, kredit təşkilatlarının müflisləşməsi haqqında qanunların qəbulu, habelə onlara əməl olunmasına görə məsuliyyətin gücləndirilməsi;

- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- xarici kreditlərin rəqabətli bölgüsünün səmərəli mexanizminin tətbiqi;

- etibarlı maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması;

- bütün maliyyə-kredit təşkilatlarını əhatə edəcək vahid dövlət informasiya bazasının yaradılması.

Buna baxmayaraq, maliyyə təhlükəsizliyinin əsas şərti milli iqtisadiyyatın kəmiyyət və keyfiyyət artımıdır.

II FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas sahələrinin qiymətləndirilməsi

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın daimi və idarəolunan tərəqqisi və maliyyə təhlükəsizliyi maliyyə bazasının təkmilləşdirilməsi şərti ilə təyin olunur.

2021-2022-ci illər üçün dövlət maliyyə planından bu il istifadə 18 milyard 495 milyon manat proqnozlaşdırılır. Bu, 2018-ci ildə deyil, 2 milyard manat və ya 12 faizdir. Bu il dövlət maliyyə planından istifadənin illik ÜDM-də xüsusi çəkisi 28 faiz təşkil edir.

2019-cu il üçün dövlət xərcləmə planı üzrə təxminlərin əvvəlki ilin göstəriciləri ilə yaxından araşdırılması bizə müşayiət olunan nümunələri tədqiq etməyə imkan verir: Xərc planının istifadələrində sosial cəhətdən yerləşdirilmiş istehlakların payı artacaq. 2018-ci illə müqayisədə məktəbdə, sosial sığortada, mədəniyyətdə və fəhləlikdə bütün istifadələrin dövlət xərcləri planının tam istehlakdakı payı 9,8 faiz genişlənərək 33,0 faizə yüksəlmişdir (<https://nk.gov.az/az/document/5116/>).

Bu il iki dəfə dövlət pulunu alçaltmaq seçiminə sonra əksər ailə mallarının xərclərinin genişlənməsinə baxmayaraq, iş, annuitet və sosial taksitləri genişləndirmək üçün davam edən ilin maliyyə planında nə qədər dəstəklərin bölüşdürülməsi əhəmiyyət kəsb etmir. 2019-cu ilin dövlət xərcləri planında əmək haqqı tarifləri üzrə istehlak 3523,6 milyon manat təşkil edir ki, bu da bir il öncəki göstəricidən 73,1 milyon manat və ya 3 faiz çoxdur. Rifahın, mədəniyyətin, ifadələrin və idmanın praktiki sahələrində heç bir şəkildə kompensasiyanın genişləndirilməsi normal deyil (<https://nk.gov.az/az/document/5116/>).

Təlimat sahəsində kompensasiyalardan istifadənin 70,6 milyon manat artacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 6,5 faiz çoxdur. 2019-cu ildə annuitetlərin və sosial güzəştlərin ödənilməsi üçün 1827,1 milyon manat ayrılacaq. Azərbaycan hökuməti 2019-cu il üçün normal illik genişlənməni 4,3 faiz

səviyyəsində təxmin etsə də, dostluq xərclərinin normal kritik genişlənməsi güc verir.

Bu il siyasətin həyata keçirilməsi, asayişin qorunması və icra hakimiyyətinin xərcləri 23,3 faiz artacaq. 2019-cu ildə yuxarı və mərkəzi orqanlara 569,6 milyon manat vəsaitin yanması nəzərdə tutulur. Bu, ötən dövrlə müqayisədə 24,8 milyon manat və ya 4,3 faiz çoxdur. Həmçinin, bu il qanuni icra və polis orqanlarının dəstəklənməsi üçün 1 milyard 208 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur ki, bu da 2020-ci ildə deyil, 19 milyon manat və ya 1,5 faizdir (<https://nk.gov.az/az/document/5116/>).

Bir qayda olaraq, 2019-cu ildə siyasətin həyata keçirilməsinə, polisin şəxsi kapitalına 1 milyard 778 milyon manat xərclənəcək ki, bu da ötən dövrlə müqayisədə 6,1 milyon manat və ya 0,3 faiz çoxdur. Maliyyə planının müxtəlif seqmentləri üzrə istehlaklar arasında kəskin ziddiyyətlər mövcuddur.

Bu şəkildə, maraqlıdır ki, təxminən 2005-ci ildən başlayaraq, dövlət maliyyə planından istifadənin azalacağı proqnozlaşdırılır. Tam istifadələrdə azalma təxminən 11,9 faiz olsa da, azalmaların ölçüsü bir şeydən digərinə fərqli idi. Bir neçə xüsusi hal ilə, dövlət xərcləri planının istehlakının bütün əhəmiyyətli sahələrində azalma oldu. Dövlət öhdəliyinin və öhdəliklərinin tənzimlənməsi xərclərinin iki dəfədən çox olması nəzərdə tutulur. 2019-cu ildə öhdəlik və öhdəliklərin ödənilməsi üçün 1 784,1 milyon manat vəsaitin yanması proqnozlaşdırılır. Bu, 998,9 milyon manat və ya iki dəfə çoxdur.

Öz növbəsində dövlət borcunun ödənilməsi xərclərinin ümumi büdcənin xərclər hissəsində xüsusi çəkisi əvvəlki dövrlə müqayisədə 5,9 faiz artaraq 3,7 faizdən 9,6 faizə yüksəlib. Müstəqillik dövründə ilk dəfədir ki, dövlət borcunun ödənilməsinə büdcənin köməyi ilə bu qədər vəsait ayrılır. Dövlət borcu xərclərinin əsas hissəsini və ya 82,5 faizini xarici borclar, qalan hissəsini isə daxili borclar təşkil edəcək. 2020-ci ilin dövlət maliyyə planında dövlət öhdəliyi üzrə istehlaklar gəlirlərin 10,5 faizini, istifadələrin isə 9,7 faizini təşkil edir. Bu o deməkdir ki, bu məsrəflərin gəlirlər və istifadələr üçün payı sürətlə global praktikada icazə verilən həddə doğru irəliləyir (10%). Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2019-cu ilin maliyyə

planı göstəricisində dövlət öhdəliklərinin idarə edilməsinin xərc planı istehlakında payı 3,7 faiz təşkil edib. Manatın məzənnəsinin daha da aşağı salınması naməlum öhdəliyin tənzimlənməsi xərclərini də genişləndirəcək. Dövlət öhdəliyi və öhdəlikləri üzrə dövlət maliyyə planının istehlakının belə kəskin genişlənməsi xaricdə ən çox yayılmış əldə etmə üsulunun sürətlə genişlənməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, 2019-cu ildə Azərbaycanın məlum olmayan öhdəliyinin həcmi 3,4 milyard manat idisə, təxminən 6 il ərzində bu aktivlər nə qədər 3,5 milyard ABŞ dolları və ya 100% genişlənərək 6,9 milyard manata çatıb. 2020-ci ildə 334,3 milyon manat naməlum öhdəlik üzrə faiz taksitlərinə, 1139,7 milyon manat əsas taksitlərə xərclənmişdir (<https://nk.gov.az/az/document/5116/>).

Hazırda ölkə iqtisadiyyatına neft pullarının axınının kəskin şəkildə azaldığı bir vaxtda hökumətə külli miqdarda borcların büdcə hesabına ödənilməsi ciddi narahatlığa çevrilə bilər. Dünya iqtisadiyyatında böhran meyillərinin səngiməməsi, bu səbəbdən beynəlxalq neft birjalarında “qara qızıl”ın qiymətinin hər gün aşağı düşməsi ölkəni xarici borclarının vaxtında qaytarılması problemi yarada bilər. Dövlət siyasətində prioritet elan edilməsinə baxmayaraq, cari ilin büdcəsində elm sahəsinə ayrılan xərclər 15,2 milyon manat (10,1 faiz), ali təhsilə ayrılan xərclər 42,2 milyon manat (14,5 faiz) azalmışdır.

Müqayisə üçün vurğulayaq ki, əgər 2019-cu ildə elmin təkmilləşdirilməsi üçün dövlət xərcləri planından 150,4 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulursa, 2020-ci ildə elmə sərf olunan vəsait bütün maliyyə planı istehlakının cəmi 0,7 faizini təşkil edəcək. Maliyyə artımını canlandırmaq dövlət orqanlarının ehtiyacları arasında olsa da, xərclər genişlənməmişdir. Bu istiqamətdə maliyyə hərəkətinin praktiki sahəsi üzrə istifadələr 360 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da bir il əvvəlki ilə müqayisədə 14,8 milyon manat və ya 4,1 faiz artımdır.

Bu il, yaxınlıqdakı maliyyə planlarına maliyyə yardımı nəhayət ilin səviyyəsində proqnozlaşdırılır. 2020-ci ildə dövlət xərclər planından yaxın xərclər planlarına 5,2 milyon manat ayrılmışdır.

Pul və kommersiya fəaliyyətləri regionların 51,7%-nin maliyyə aktivləri çox məhduddur və yaxınlıqdakı maliyyə məsələlərinin həlli üçün əlverişli cavablar kimi

rayonların maliyyə tələblərini ödəmək üçün əsas xərclər planından əlavə aktivlərin təyin edilməsinə ehtiyac var. Xərc planının istehlakında müəssisə istifadələrinin payı 16,2 faiz səviyyəsində müəyyən edilmişdir.

Bu xətlərlə yanaşı, 2019-cu ildə dövlət xərcləri planının bütün istifadələrində kapital marağının payı əvvəlki dövrlə müqayisədə 53,4 faiz azalacaq və 16,2 faizə bərabər olacaqdır. Bu il 2020-ci illə müqayisədə spekulativ layihələrin maliyyələşdirilməsinə dövlət xərcləri planından 3 milyard 930 milyon manat və ya 56,7 faiz az vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur. Bu xərclər birbaşa ifadədə cəmi 3 milyard manat təşkil etmişdir.

Büdcə investisiyalarının əhəmiyyətli hissəsi kommunal infrastrukturun (içməli su, istilik təchizatı, elektrik enerjisi) yenidən qurulmasına yönəldilib. Baxmayaraq ki, dünya ölkələrinin təcrübəsində hökumətlər bu sahələri uzunmüddətli idarəetmə əsasında özəl sektora verməklə dövlət vəsaitlərindən səmərəli istifadəyə şərait yaradır.

Covid (COVID-19) pandemiyasının mənfi nəticələrini, habelə dünya miqyasında enerji və qiymətli kağızlar birjalarında ictimai iqtisadiyyatda kəskin fərqləri qiymətləndirmək üçün mövcud tövsiyələr, pandemiya təsirlənə biləcək maliyyə hərəkəti sahələrini tanımaq və təsirin zəifləməsi iş mühiti ilə əlaqədar Hazırlıq İşçi Qrupu Yığıncağı videokonfrans şəklində təşkil edildi.

Tədbirdə çıxış edən İqtisadiyyat naziri Mikayıl Cabbarov Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında pandemiyanın qarşısının alınması üçün aparılan ciddi hesablamalar barədə məlumat verib. Nazir qeyd edib ki, mövcud şəraitdə müxtəlif elementlər dövlət iqtisadiyyatına təsir edir. Bu, pandemiyanın bilavasitə təsiri altında global iqtisadiyyatın və xarici ticarətin durğunluğu, dünya enerji bazarlarında neftin qiymətinin kəskin dəyişməsi, habelə pandemiyanın yayılmasının qarşısının alınması üçün görülən məhdudlaşdırıcı tədbirlər nəticəsində iqtisadi fəallığın azalması ilə əlaqədardır. pandemiya. Bütün bu amillər iqtisadi fəaliyyətin bir sıra sahələrində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Nazir bildirib ki, İşçi Qrup qısa müddət ərzində pandemiya daha çox zərər çəkmiş sahələrin, o cümlədən iqtisadi artımın və məşğulluğun əsas istiqamətlərinin

müəyyən edilməsi, ölkənin iqtisadi və maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi, atılan addımların aydınlaşdırılması və dəstəklənməsi istiqamətində intensiv və geniş iş aparacaq. dövlət tərəfindən görüləcək tədbirlər. O vurğulayıb ki, ilkin mərhələdə turizm, mehmanxana biznesi, ictimai iaşə, əyləncə, nəqliyyat, ticarət və s., ümumilikdə, 12-yə yaxın fəaliyyət sahəsi müəyyən edilib.

İqtisadiyyat naziri vurğulayıb ki, dövlət tez və operativ qərarlar qəbul etməyə hazırdır. Bununla belə, təsirə məruz qalan fəaliyyət sahələrini dəqiq müəyyən etmək üçün ilk növbədə aydın və şəffaf qiymətləndirmə meyarlarını hazırlamaq lazımdır. Bu meyarlar ümumi və ya spesifik ola bilər, həm sənayeyə, həm də mövzuya aid ola bilər.

Videokonfransda müxtəlif sahələrdə vəziyyət müzakirə edilib, müxtəlif təkliflər səsləndirilib. Qeyd olunur ki, dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsi üçün sahibkarlıq subyektlərinin hesabatlarının və dövlət orqanlarında göstəricilərin dərinədən təhlili zəruridir. Bu, həmçinin mart ayında təqdim ediləcək maliyyə hesabatlarına baxılmaqla müəyyən ediləcək. Hazırda İqtisadiyyat Nazirliyinin bütün strukturlarında sahibkarlıq subyektləri, orta və iri biznes subyektləri, sahibkarların ictimai birlikləri və ixtisaslaşdırılmış birliklərlə görüşlər keçirilir.

Müzakirələr zamanı qeyd olunub ki, Azərbaycan hökuməti dövlətin çağırışlarına adekvat cavab verən hüquqi şəxslərə və sahibkarlara üstünlük verəcək, iş yerlərinin ixtisarına və əməkhaqqı fondunun ixtisarına yol verməyəcək, şəffaf fəaliyyət quracaq, sosial məsuliyyət nümayiş etdirəcək (Rzayev Q.M, Səbzəliyev S. M. Abbasov Q. Ə., 2016: s.261).

Ölkədə davamlı iqtisadi inkişafının dəstəklənməsi tədbirlərin hərtərəfli təşkilini əhatə edəcəkdir. Bunlar iqtisadiyyata likvidlik verməyi, biznes vizyonerlərinə vergi endirimləri və güzəştlər verməyi, dövlət kredit aktivlərinə icazə ilə işləməyi, monetar biznes sektorlarının təhlükəsizliyini təmin etməyi, təyin edilmiş dövlət sifarişlərinin təqdimatını və s. regionları əhatə edir.

İclasda dövlət tərəfindən vətəndaşların sağlamlığının qorunması, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadi aktivliyin azaldılması istiqamətində məcburi addımlar atılacağı və bunun qısa müddətdə iqtisadiyyatda tənəzzülə səbəb

ola biləcəyi vurğulanıb. Dövlət bu prosesi qarşılamağa hazırdır və pandemiyanın yayılmasının qarşısını aldıqdan sonra yaranmış vəziyyəti iqtisadi inkişafın yeni xətti kimi qiymətləndirir. Daxili tələbatı ödəyən və xarici idxalı əvəz edən istehsal və emal sahələri, habelə bu sahələrdə yeni sənaye sahələrinin yaradılması təşviq ediləcək.

İşçi Qrupun üzvlərinə 3 gün müddətində zərər çəkmiş ərazilərin müəyyən edilməsi üçün zəruri meyarlar və vahid yanaşma ilə bağlı təkliflər hazırlamaq tapşırılıb.

İşçi qrupuna maliyyə, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət, əmək və sosial müdafiə, energetika, nəqliyyat, rabitə və yüksək texnologiyalar, ekologiya və təbii sərvətlər, Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi, Turizm üzrə Dövlət Agentliyi və dövlət nazirlərinin müavinləri daxildir.

İqtisadi təhlükəsizlik nəzəri tədqiqat predmeti kimi son onillikdə yerli alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir, çünki bu dövrdə dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir ki, bunun da əsas elementi dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. İndiyədək iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası ilə bağlı geniş fikirlər mövcuddur ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın inkişafı strategiyasının məqsəd və vəzifələrini müəyyən etməyi çətinləşdirir.

Maliyyə təhlükəsizliyinin mahiyyəti milli maraqların təminatlı müdafiəsini, bütövlükdə ölkənin sosialyönümlü inkişafını, daxili təhlükəsizliyin inkişafı üçün ən əlverişsiz şəraitdə belə kifayət qədər müdafiə potensialını təmin edən iqtisadiyyatın və dövlət institutlarının vəziyyəti kimi müəyyən edilə bilər (Жилкина А.В., 2018: s.284).

Maliyyə təhlükəsizliyi adətən iqtisadi sistemin ən mühüm keyfiyyət xarakteristikası kimi qəbul edilir ki, bu da onun əhalinin normal həyat şəraitini saxlamaq, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün resurslarla dayanıqlı təmin etmək qabiliyyətini, habelə milli-iqtisadi əsaslandırmanın ardıcıl həyata keçirilməsini müəyyən edir.

Təbii ki, hazırda daxili iqtisadiyyat üçün ən mühüm təhlükə koronavirus infeksiyasının yayılması təhlükəsidir. Aydın ki, ölkəmiz hökumətinin vətəndaşların həyat və sağlamlığını qorumaq məqsədilə tətbiq etməyə başladığı koronavirus infeksiyasının yayılmasına qarşı mübarizə tədbirləri istər-istəməz ölkə inkişafının iqtisadi səmərəliliyinin xarici və daxili iqtisadi göstəricilərinə təsir göstərmişdir (www.vsemirnyjbank.org).

Xarici amillər bütün xarici dünya ilə hava əlaqəsinin dayandırılması ilə nəticələndi ki, bu da istər-istəməz aviasiya və turizm sənayesinə ciddi zərbə vurdu.

Daxili iqtisadi əlaqələr sahəsində, əlbəttə ki, tətbiq edilən məhdudiyyətlərlə bağlı iqtisadi fəaliyyətin məhdudlaşdırılması hər bir azərbaycanlının həyatına təsir etdi. Burada, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının təsis qurumlarının rəhbərləri tərəfindən özünütəcrid rejimlərinin tətbiq edilməsini və nəticədə vətəndaşların ölkə daxilində hərəkətinin kəskin şəkildə azalmasını, daxili turizm, kütləvi tədbirlərə və əhalinin həyatın müxtəlif sahələrində xidmət göstərən təşkilatların fəaliyyətinə qadağaların qoyulması tətbiq edildi. Belə ki, tətbiq edilən tədbirlər iqtisadiyyatın real sektoruna, istehsal fəaliyyətinə ciddi təsir göstərmişdir.

COVID-19 pandemiyasının geniş yayılmasının dayandırılmasına istiqamətləndirilmiş tədbirlərin analizi göstərir ki, bu sektorda çevik reaksiya və zamanında atılan operativ addımlar vacib rol oynayır. 2020-ci il 29 yanvar ayında Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Fövqəladə Hallar Proqramının başçısı bu cür bəyanatla çıxış etdi: Bütün dünya buna hazır olmalıdır. Bütün dünya zəlzələ ocağından yaxud ayrı bir mərkəzdən yaranmış vəziyyətə qarşı çıxmalı və hərəkətə keçməlidir (www.president.az).

Onda virus təzəcə inkişaf etməyə başlamışdı, hələ pandemiya elan edilməmişdi. Lakin bir çox ölkələrdən fərqli olaraq artıq Azərbaycanda da Azərbaycan xalqını yaxınlaşan təhlükədən qorumaq üçün planlar hazırlanır, Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə lazımi qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirilirdi. Məsələn, qabaqlayıcı və təxirəsalınmaz qərarların icrası məqsədilə 2020-ci il fevralın 27-də Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargah yaradılıb, martın 3-dən isə ölkənin bütün təhsil müəssisələrində tədris prosesi dayandırılıb (www.president.az).

Pandemiya dövründə (2020) Azərbaycan iqtisadiyyatı çökdü. Rəsmi məlumatlara görə, ÜDM-in azalması 4,3% təşkil edib və bu, respublika tarixində ən pis nəticələrdən biridir. Bu, əhalinin məşğulluğuna, onun gəlirlərinə, orta və kiçik biznesə ciddi təsir göstərmişdir. Neftin qiymətinin düşməsi makroiqtisadi göstəricilərə də təsir edib. Bir sözlə, 2020-ci il iqtisadi baxımdan ən pis illərdən biri olub. Amma 2021-ci ildən stabilləşmə müşahidə olunur. ÜDM artmadı, amma azalma da olmadı. Birinci rüb cüzi, lakin ÜDM artımı 0,1% ilə başa çatıb. Mart ayından etibarən Covid-19 koronavirus infeksiyasının yayılması ilə əlaqədar bir çox məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ilə respublika iqtisadiyyatı bərpa olunmağa başlayıb. Son məlumatlara görə, ÜDM 2,2 faiz artım göstərir və buna neft qiymətlərinin artması kömək edir.

Bununla belə, ölkədə iqtisadi vəziyyətin daha da pisləşə biləcəyini xəbərdar edən əlamətlər var. Onlardan biri odur ki, rəsmi məlumatlara görə, ölkədə problemlı kreditlərin həcmi artır. Bu gün ümumi kredit portfelinin 6,8%-i problemlidir və bu, kifayət qədər yüksək rəqəmdir. Dünyada 3% artıq təhlükə zonası hesab olunur. Eyni zamanda problemlı kreditlərin artması tendensiyası davam edir. İşsizliklə bağlı problemlər də var. Əgər 2020-ci il rəsmi işsizlik 7,2% idisə, indi 6% səviyyəsindədir. Azalma var, amma əmək bazarının sabitləşməsi üçün bu elə də əhəmiyyətli deyil. Son bir ildə inflyasiya da artıb. Ərzaq qiymətlərindəki artım, rəsmi rəqəmlərə görə, artıq 5%-i keçib. Digər makroiqtisadi göstərici isə əhalinin nominal gəlirlərinin artımının azaldığını göstərir.

Ona görə də bu gün iqtisadiyyatın stabilləşdiyini deyə bilərik, amma tam bərpa olunduğunu demək düzgün görünmür.

Ölkənin büdcəsi neft fondunun transfertlərdən asılıdır. Neftin qiyməti qalxanda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq şirkətlərin vergilərindən büdcəyə əlavə gəlirlər daxil olur. Qaz qiymətlərinə gəlincə, burada bir nüans var. Orada qiymətlər birja ticarəti ilə müəyyən edilir. Azərbaycan isə qazını uzunmüddətli müqavilələr əsasında, xüsusən də Gürcüstan və Türkiyəyə satır. Uzunmüddətli müqavilələrdə qaz qiymətlərinə yalnız altı ayda bir dəfə yenidən baxılması mümkündür. Ona görə də qaz gəlirləri bizim təsəvvür etdiyimiz qədər böyük deyil. İndi Avropa

bazarlarında min kubmetrin qiyməti 600 dollara yaxındır. Amma bu o demək deyil ki, biz öz qazımızı Gürcüstana və ya Türkiyəyə eyni qiymətə satırıq. Avropaya gedəcək qaza gəlincə, burada demək lazımdır ki, uzunmüddətli müqavilələr, yüksək qiymətə bağlanacaq, amma spot bazarda satılan qiymətə deyil.

Digər bir məsələ də ondan ibarətdir ki, Azərbaycan hökuməti kiçik və orta təşkilatların inkişafı üçün nağd pul ayırmır. Bu istiqamətdə xərcləmə planı istehlakı aşağıdır və beləliklə, cəmiyyətin sosial hökumət yardımı azalır, çünki bir çox Avropa ölkələrində vergi ödəyiciləri tərəfindən dəstəklənən təşəbbüslər yoxdur.

Pandemiyanın maliyyə nəticələrinin başa çatması üçün ayrılan nağd pul praktiki olaraq israf edildi, onlar axını dəyişmədi, müstəqil şirkətləri məhv olmaqdan xilas etmədi.

Məhsul inflyasiyası bizim üçün böyük problemdir. Rəsmi məlumatları nəzərə alsaq, respublika əhalisi gəlirlərinin yarısını ərzağa xərcləyir. Bu, xalqımızın yaxşı yaşamamasının göstəricisidir. Dünyada bu rəqəm 20%-dir. Bu, hökumətin həll etməli olduğu böyük problemdir, çünki əhalinin gəlirləri azalmağa davam edəcək. Digər tərəfdən demək lazımdır ki, bütün dünyada ərzaq məhsulları bahalaşmış və burada müəyyən qanunauyğunluq var.

Hökumət dizel yanacağına qiymətini də təxminən 34% qaldıraraq ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin 40%-ni təşkil edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının böhrandan əvvəlki vəziyyətə qayıdışı barədə danışmaq tezdir. Covid-19-un yeni ştammları ortaya çıxdığından, qlobal iqtisadiyyatın özü ən yaxşı vəziyyətdə olmaqdan uzaqdır. Koronavirus infeksiyasının yüksək yoluxucu variantlarının ortaya çıxması fonunda yeni kilidlərin tətbiq olunma ehtimalı yüksək olaraq qalır. Əgər sərt karantin olarsa, Azərbaycan iqtisadiyyatı bundan böyük zərər görəcək. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə bərpası ilə bağlı mövcud olan o ürkək ümidlər hadisələrin belə inkişafı ilə sadəcə olaraq yox olacaq. Dünyadakı vəziyyətdən və ölkə hökumətinin hansı qərarlar qəbul edəcəyindən çox şey asılı olacaq.

Cədvəl 1: İqtisadiyyat üzrə toplu hesablar, cari qiymətlərlə, milyon manatla

Əməliyyatlar və balanslaşdırıcı maddələrin kodu və adı		2017	2018	2019	2020
Məhsul və xidmətlər hesabı					
Ehtiyatlar					
P.1	Məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı	101 963,2	111 946,2	115 582,0	105 837,3
P.2	Aralıq istehlak	36 629,8	38 052,5	41 048,3	40 397,6
D.21	Məhsula və idxala vergilər (+)	5 184,3	6 385,5	7 518,4	7 195,6
D.31	Məhsula və idxala subsidiyalar (-)	179,9	187,2	155,9	203,1
B.1*g	Bazar qiymətlərində ümumi daxili məhsul	70 337,8	80 092,0	81 896,2	72 432,2
Məhsul və xidmətlər hesabı					
İstifadə					
P.4	Faktiki son istehlak xərcləri	48 482,2	51 745,1	56 205,5	55 402,5
	o cümlədən:				
P.4	Ev təsərrüfatlarının faktiki son istehlak xərcləri	43 758,5	46 839,6	50 630,6	48 873,4
	o cümlədən:				
P.3	ev təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri	40 210,2	43 067,3	46 797,8	43 573,7
P.3	fərdi xidmətlər göstərən dövlət idarələrinin xərcləri	3 253,5	3 477,3	3 534,8	5 010,0
P.3	ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri - kommersiya təşkilatlarının xərcləri	294,8	295,0	298,0	289,7
P.4	Kollektiv xidmətlər göstərən dövlət idarələrinin faktiki son istehlak xərcləri	4 723,7	4 905,5	5 574,9	6 529,1
P.51	Əsas fondların ümumi yığılımı	16 752,5	16 574,3	17 304,3	17 028,1
P.52	Maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişməsi (+,-)	395,1	-452,2	-673,0	561,0
P.6 n	Mal və xidmətlər üzrə xalis ixrac	4 708,0	13 224,8	10 059,4	-559,4
P.6	mal və xidmətlər üzrə ixrac	34 147,5	43 323,6	40 170,6	25 854,9
P.7	mal və xidmətlər üzrə idxal (-)	29 439,5	30 098,8	30 111,2	26 414,3
	Statistik fərq	0,0	-1 000,0	-1 000,0	0,0
B.1*g	İstifadə olunmuş ümumi daxili məhsul	70 337,8	81 092,0	82 896,2	72 432,2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ (28.12.2021)

Ayrı bir məsələ neftin qiymətidir. Nə qədər ki, onlar 70-75 dollar/barel səviyyəsində qalıb, Azərbaycan özünü kifayət qədər rahat hiss edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, neft hasilatımız aşağı düşür və beynəlxalq ekspertlərin fikrincə, bu tendensiya davam edəcək (www.edaily.com).

Cədvəldən də məlum olduğu kimi 2018 və 2019-cu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi artım nəzərə çarpır, ancaq 2020-ci ildə pandemiya ilə bağlı olaraq rəqəmlər və göstəricilər zəifləmişdir.

Büdcə planının istehlakının təkmilləşdirilməsi, onların effektivliyinin genişləndirilməsi bütün xalqın, o cümlədən AR-nın da bəlkə də əsas pul tələbatıdır. Bu məsələlər, xüsusən də dövlət xərcləmə planının istehlaklarından mühafizəkar və bacarıqla istifadə məsələsi, yeni qlobal fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızın neft gəlirlərinin azalması hökuməti 2019-cu ildən bəri ilk dəfə olaraq büdcə xərclərini kəskin şəkildə azaltmağa məcbur etdi. Prezidentin sədrliyi ilə keçirilən müşavirədə 2020-ci ilin dövlət büdcəsi müzakirə edilərkən də gəlirlərdə azalma olduğu, xərclərin azaldılmasının vacibliyi bildirilib.

Ölkə Prezidentinin tövsiyələri əsasında büdcə xərclərinin optimallaşdırılması, xərclərin mühüm hissəsinin prioritet inkişaf istiqamətlərinə yönəldilməsi və cari ildə lüzumsuz və səmərəsiz xərclərin azaldılması yolu ilə hökumətin sosial öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsi təmin edilib.

Əvvəlki illərdən fərqli olaraq, 2019-cu il üçün dövlət xərcləmə planı spekulyasiya tapşırıqları və unikal mühafizə tədbirləri və təlimləri üzrə ən böyük istehlakı azaldıb. 2019-cu il üçün xərclər planı smetasından fərqli olaraq, 2020-ci ilin maliyyə planında spekulyasiya layihələri üçün nəzərdə tutulmuş aktivlər 3395,5 milyon manat (tam azalmanın 69,4 faizinə qədər), fəvqəladə mühafizə tədbirləri və tədbirləri üçün ayrılan aktivlər isə 1270,5 milyon manat azalıb.

Ümumiyyətlə, son illərdə ilk dəfə olaraq dövlət büdcəsinin xərclərinin azalacağı proqnozlaşdırılır. Ümumi xərclərdə azalma təqribən 11,9% təşkil etsə də, ayrı-ayrı xərc sahələrində azalmaların miqyasının fərqli olduğu aydındır. Hökumətin öz siyasətində prioritet elan etdiyi sosial xərclərdə əhəmiyyətli artım gözlənilir.

2019-cu illə müqayisədə təhsil, sosial müdafiə, mədəniyyət, incəsənət sahələrinə ayrılan ümumi xərclərin dövlət büdcəsinin ümumi xərclərində xüsusi çəkisi 9,8 faiz artaraq 33,0 faiz təşkil edib. Bu xərclərin ümumi həcmi 6,098 milyard

manat səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Bu sahələr üzrə xərclər baxımından da mütləq ifadədə əhəmiyyətli artım gözlənilir.

Beləliklə, 2019-cu illə müqayisədə cari ildə sosial sahəyə və 4 praktiki vahidə ayrılan xərclərin genişləndirilməsi 1 milyard 221 milyon manat təşkil edəcək.

Belə ki, rifah istehlakının 53,1 milyon manat, təlimatın 119 milyon manat, sosial sığorta üzrə isə 658,3 milyon manat artımı proqnozlaşdırılır.

Hadisələrin maliyyə dönüşünü canlandırmaq üçün istifadələr genişləndirildi. Belə ki, 2019-cu ildə monetar hərəkətin praktiki sahəsi üzrə istifadələr əvvəlki illə müqayisədə 14,8 milyon manat və ya 4,1 faiz artımla 360 milyon manat proqnozlaşdırılır. Dövlət orqanının məlumatına görə, daha bir kursda mühafizə sahəsinə ayrılan xərclərin 450,3 milyon manat və ya 20,2 faiz genişləndirilməsi nəzərdə tutulub. Qoruma üçün ayrılan ümumi məbləğ 2,228 milyard manat qiymətləndirilir. Cari ilin “xərc planı zərfinə” əsasən, dövlət xərcləri planı istehlakının 46%-nin layihə və təlimlərin maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Düşünmək istədiyimiz kimi, bu sahələrdən biri siyasət idarəciliyində xərc planı istehlakının təkmilləşdirilməsi ola bilər. Təsadüfi deyil ki, Prezident öz müraciətlərində mütərəqqi dizaynların sayının azaldılması və ilkin dəyişikliklərin başa çatdırılması zərurətinə dəfələrlə diqqət yetirib. Araşdırmalardan məlumdur ki, Azərbaycanda dövlət idarələrinin sayı Avropa ölkələri ilə müqayisədə xeyli çoxdur. Məsələn, İtaliyada 14, Almaniya və Belçikada 11, İspaniyada 9 dövlət idarəsi var. Birləşmiş Ştatlarda 11 yardım səviyyəli mərkəzi hökumət birliyi var.

Belə ki, Azərbaycanda 20 xidmətin fəaliyyətini idarə heyətinin xərclərinin artmasına və ilkin dəyişikliklərin aparılmasına səbəb kimi qiymətləndirmək olar. Eyni şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, bu ehtiyacın təməlinə qarşı, millət son vaxtlar fərqli əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etdi və bəzi idarə ofisləri birləşdirildi və ya ləğv edildi. Məsələn, AR-nın Səhmlər üzrə Dövlət Komitəsi, AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və AR-nın Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti hazırlıq mərhələlərini dayandırır.

Aprelin 11-də AR Prezidentinin mühüm seçimi ilə AR-nın Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya və AR-nın Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət

Komissiyası ləğv edilib və DİM yaradılıb. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi də ləğv edilib və bu öhdəliyin tərkib hissəsi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə verilib.

Eyni zamanda, maliyyə planlarından istifadəni artırmaq və qənaət etmək baxımından dövlət təşkilatlarının kadr təminatı və ümumiyyətlə tikintisi üzərində işləməyə ehtiyac var.

Respublikada neft gəlirlərinin azaldılmasının indiki mərhələsində büdcə xərclərinin optimallaşdırılması, qənaətli və səmərəli xərclənməsi baxımından bir sıra tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə ayrılan xərclərin azaldılması və ya digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Müvafiq olaraq, bu il qlobal oyun rəqabətlərinin assosiasiyası üçün maliyyə planından 324,0 milyon manat ayrılacaq.

Gördüyümüz kimi, AR-da xərclər planından istifadənin yaxşılaşdırılmasının və effektivliyin genişləndirilməsinin daha bir mühüm mənbəyi dövlət müəssisələrinin istehlaklarının sadələşdirilməsi olmalıdır.

Bütövlükdə, dövlət spekuliyaları millətin ağlabatan və nizamlanmış təkmilləşdirilməsinə zəmanət vermək, ayrı-ayrı maliyyə maddələrinin maliyyə hərəkətini genişləndirmək üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Xərc planının kəsilməsi səbəbindən bu il vençur istehlaklarının azalması nəzərdə tutulurdu.

Belə ki, 2019-cu ildə dövlət büdcəsinin ümumi xərclərində kapital qoyuluşlarının xüsusi çəkisi əvvəlki dövrlə müqayisədə 56,7 faiz azalaraq, qeyd olunduğu kimi 16,2 faizə bərabər olacaqdır (Богомолов В.А., 2018: с.279).

Bu il dövlət maliyyə planından 2019-cu ilin göstəricisindən fərqli olaraq spekuliyativ layihələrin maliyyələşdirilməsinə 3 milyard 870 milyon manat və ya 56,4 faiz az vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. Bu xərclər birbaşa ifadədə cəmi 3 milyard manat təşkil edəcək.

Büdcə investisiyalarının əhəmiyyətli hissəsi kommunal infrastrukturun (içməli su, istilik təchizatı, elektrik enerjisi) yenidən qurulmasına yönəldilib.

Dövlət bu sahələri uzunmüddətli idarəetmə əsasında özəl sektora verməklə dövlət vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinə şərait yaradır, rəqabət mühitini

stimullaşdırmaqla əhalinin daha keyfiyyətli dövlət xidmətləri alması üçün institusional və hüquqi baza formalaşdırır.

Bu baxımdan, xərclərin optimallaşdırılması və bu istiqamətdə səmərəliliyin artırılması üçün aşağıdakıları təklif edə bilərik:

- büdcə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin artırılması kontekstində investisiya xərclərinin strukturu təkmilləşdirilməlidir;

- investisiya xərclərinin orta və uzunmüddətli dövlət proqramları və tədbirləri ilə inteqrasiyası, uyğunlaşdırılması lap çox inkişaf etdirilməlidir;

- Dövlət investisiya xərclərinin ilk növbədə cari ildə başa çatdırılması nəzərdə tutulan layihələrə yönəldilməsi təmin edilməlidir;

- Xərcləri genişləndirməməklə yanaşı, onları daha praktiki şəkildə planlaşdırmaq, dövlət sərvətlərinə ziyan vurmaqla həyata keçirilən spekulyasiya layihələrinin daha da sadələşdirilməsinə zəmanət vermək vacibdir;

- Dövlət investisiyaları hesabına maliyyələşdirilən bütün layihələrdə şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilməlidir və s.

Respublikada sosial istiqamətə ayrılan büdcə vəsaitlərinin rasionallığının və səmərəliliyinin artırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, sosial sahə dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti kimi qəbul edilir və ona ayrılan vəsait ildən-ilə artır. Sosial xərclərin səmərəliliyinin artırılması imkanları, ilk növbədə, struktur dəyişiklikləri və əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqələndirilə bilər.

Bu sahədə aşağıdakıların həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- Sosial xərclərin, ilk növbədə, təhsil və səhiyyə xərclərinin büdcə payının optimal səviyyəsi müəyyən edilməli, növbəti il üçün büdcə xərcləri proqnozlaşdırılarkən bu səviyyə təmin edilməlidir.

Səhiyyədə:

- Əhalinin tibb personalı və xəstəxana çarpayıları ilə təmin olunmasının say həddi üzrə müvafiq normativ sənəd hazırlanmalı və hazırlanacaq normativ sənədə uyğun olaraq şəbəkənin, ştatın, kontingentin göstəriciləri müəyyən edilməlidir.

- səhiyyə sahəsində hüquqi sənədlərin uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Məsələn, Tibb sahəsi və işçi peşələri üzrə vəzifələrin Vahid tarif-ixtisaslaşdırılmış kataloqu ilə Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin müəssisələrində vəzifələrin nomenklaturası arasında müəyyən uyğunsuzluqlar mövcuddur ki, bu da tibb işçilərinin tibb işçilərinin ixtiyarına verilməsinə şərait yaradır.

Təhsil sahəsində:

- təhsilə investisiya xərclərinin xərclənməsi prosesində rasionallıq, şəffaflıq və səmərəlilik təmin edilməlidir.

- Təhsil xərclərinin dövlət proqramları və tədbirləri ilə əlaqələndirilməsi daha da təkmilləşdirilməlidir.

Belə ki, Təhsil bölməsi üzrə üç dövlət proqramının icra müddətinin başa çatmasına baxmayaraq, 2019-cu ilin büdcə layihəsində bu məqsədlər üçün tədbirlərə vəsaitin ayrılması təklif edilib (ГЛУСТЕНКОВ И.В., 2018: с.19).

Azərbaycan Qarabağı işğaldan azad etməklə iqtisadiyyatın inkişafının neftdən asılılığını aradan qaldırmaq üçün o torpaqlarda böyük islahatlar aparmaq planları qurur. Həm turizm, həm kənd təsərrüfatı, həm mədəncilik Qarabağ və Qarabağ ətrafı torpaqlarda geniş şəkildə inkişaf etdiriləcək. Artıq bu sahədə işlər görülməkdədir.

Azərbaycanda iqtisadi dairələrinin yeni bölgüsü maliyyə ixtisaslaşmasını, etibarlı spekulyasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini və idarəetmədə geniş adaptasiyanı təmin etməsi normaldır. Yeni maliyyə zonalarının yaradılması 44 günlük müharibədən sonra azad edilmiş rayonların yenidən qurulmasına və abadlaşdırılmasına təkan verəcək. Bu baxımdan, maliyyə rayonlarının yeni bölməsinin təsdiqlənməsi azad edilmiş rayonlar üçün birləşdirilmiş təkmilləşdirmə planının hazırlanmasında mühüm mərhələ hesab edilə bilər. Azad edilmiş domenlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına reinteqrasiyası üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir ki, bu da iqtisadi rayonlarının təkmilləşdirilməsinin layihələndirilməsi, maliyyə idarəçiliyinin səriştəsinə zəmanət verilməsi və bu iqtisadi sahələrinin tikintisinin yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün daha güclü iş tələb edir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilər bərpa edildikdən sonra onların iqtisadi imkanlarından istifadə olunması Azərbaycan iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərəcək. İşğal səbəbindən Qarabağda 7 minə yaxın müəssisə bağlandı ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatında taxıldan gələn gəlirin 24 faizini, içki istehsalının 41 faizini, kartofun 46 faizini, ətin 18 faizini, süd məhsullarının 34 faizini təşkil edirdi. Bu torpaqlarda həmçinin işğal zamanı Ermənistan tərəfindən qeyri-qanuni istismar edilən qızıl, mis, civə, xromit, qurğuşun və sink kimi zəngin faydalı qazıntı yataqları var.

Bu istehsal güclərinin bərpası iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, xüsusilə də kənd təsərrüfatının inkişafına mühüm töhfə verəcək. İlk hesablamalara görə, yaxın illərdə təkcə yeni yaradılmış Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu hesabına Azərbaycan iqtisadiyyatının təxminən 4%-i formalaşacaqdır, çünki rayon həm sənaye, həm kənd təsərrüfatı, həm də heyvandarlıq baxımından böyük iqtisadi potensiala malikdir.

Gələcək illərdə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarında təqribən 1 milyard 760 milyon ABŞ dolları dəyərində kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları istehsal oluna bilər (<https://vestikavkaza.ru>).

İşğaldan azad edilmiş ərazilər bərpa olunan enerji mənbələrinin, xüsusən də hidroenergetikanın inkişafı üçün də əhəmiyyətli potensiala malikdir. Azərbaycanın yerli su ehtiyatlarının 25%-i Qarabağ ərazisində formalaşır, yəni ildə təxminən 2,56 milyard kubmetr su ehtiyatı su elektrik stansiyalarının (SES) tikintisinə imkanlar yaradır. 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycan erməni işğalçılarının işlətdiyi 30 su elektrik stansiyasına nəzarəti bərpa etdi. Bu elektrik stansiyalarının bir çoxunda bərpa işləri aparılıb, digərlərində isə bərpa işləri aparılır.

İşğaldan azad olunan yerlərin iqtisadi imkanlarını gerçəkləşdirmək üçün xüsusi nəqliyyat infrastrukturuna tələb var. Bu səbəbdən də işğaldan azad olunan yerlərin bərpası proqramının əsas istiqamətlərindən biri inteqrasiya edilmiş nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması idi. Artıq Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı tikilib, sınaq uçuşları həyata keçirilib. Bu hava limanının uçuş-enmə zolağının uzunluğu 3 km, eni isə 60 metrdir. Həmçinin, Qarabağda Zəngilan və Laçın rayonlarında daha iki beynəlxalq hava limanı tikilir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə avtomobil və dəmir yolları şəbəkəsinin bərpası və genişləndirilməsi işlərinə başlanılıb. Artıq bəzi marşrut xətləri istifadəyə verilib. Bu yollar Qarabağa şimal, şərq və cənub istiqamətlərindən getməyə imkan verəcək, onu regional nəqliyyat qovşağına çevirəcək (АВДИЙСКИЙ В.И., 2016: с.196).

Ölçmələrə görə, ortamüddətli perspektivdə Qarabağ rayonu Azərbaycanın bağımlılıq sahəsinə 10,4% töhfə verəcək. Qarabağda 167 mineral ehtiyatın zərərinə mədən biznesinin inkişafı təşkil edilir. Konkret olaraq, Kəlbəcərdəki Söyüdlü yatağına görə bu yer mədən biznesinin mərkəzinə çevrilə bilər. Qarabağ rayonunun Azərbaycanın mədən sənayesinə öhdəliyi 5,3%, emal biznesinə isə 4,3% ola bilər. (www.interfax.az).

2.2. Koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin analizi

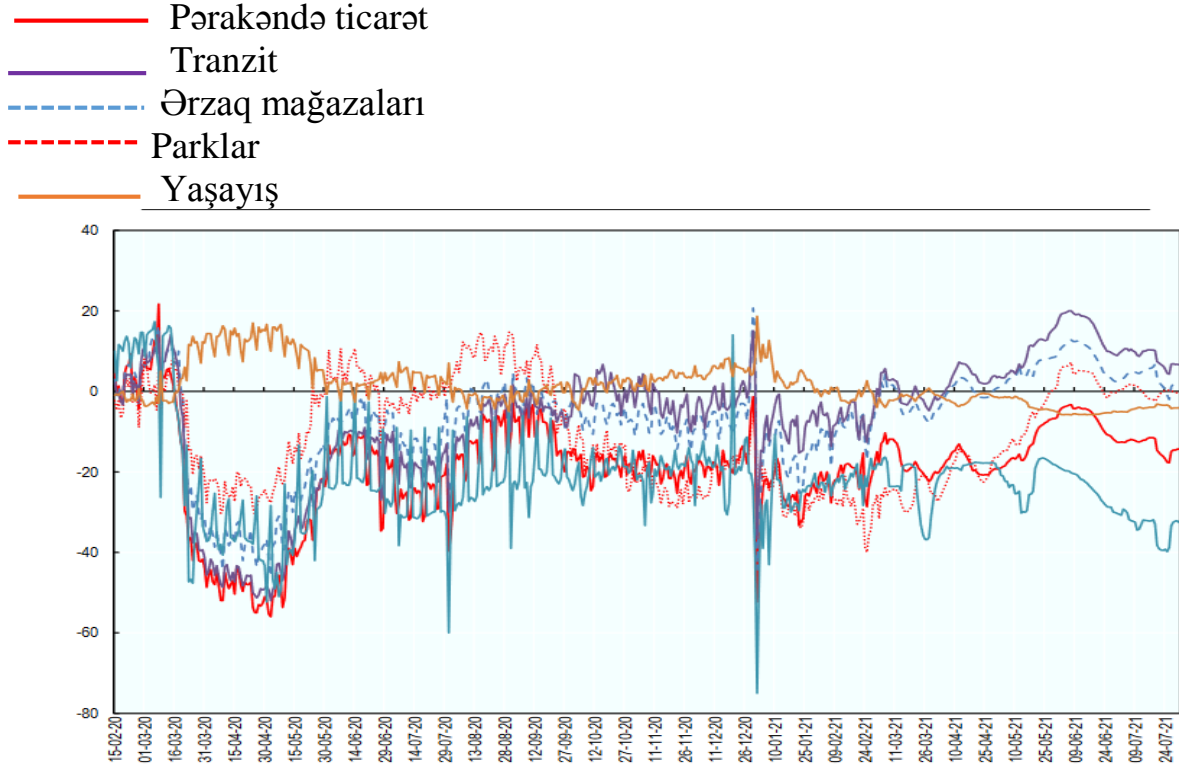
COVID-19 pandemiyası müstəqillikdən sonrakı ilk onillikdən bəri həm dünyada, həm də Azərbaycanda ən böyük iqtisadi şok ola bilər. Artımın 2022-ci ildə bərpa ediləcəyi gözlənilir, lakin ciddi fiskal təzyiqlər, əsas əmtəə ixrac bazarlarının bərpasından asılılıq və işçi qüvvəsi profisitləri və əhalinin qeyri-bərabər və yavaş peyvəndlənməsi səbəbindən bərpa sürəti olduqca qeyri-müəyyən olaraq qalır (IMF, 2021). Proqnozlar onu deməyə əsas verir ki, növbəti illərdə ölkələrin hər birində iqtisadi artım müsbət qalsa da, pandemiya əvvəlki dövrlə müqayisədə daha yavaş olacaq. 2008-ci il global maliyyə böhranından və 2014-2015-ci illərdə əmtəə bazarının çökməsindən sonra dirçəlmə gözlənilmədiyindən daha yavaş olub və iqtisadiyyat böhrandan əvvəlki səviyyəyə qayıtmayıb (АНИКИН С.Ю., 2016: с.361).

2021-ci ilin birinci rübündə Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət sənəyib, lakin bəzi bərpa əlamətləri görünməyə başlayıb. Tranzit sərnişinlər, pərakəndə satış və iş yeri fəaliyyəti də daxil olmaqla bir sıra iqtisadi fəaliyyət göstəricilərini izləyən Google Mobility-nin məlumatları göstərir ki, 2020-ci ilin əvvəlində, pandemiya vurmazdan əvvəl müəyyən edilmiş baza səviyyəsi yalnız ictimai nəqliyyat tərəfindən üstələnilib (Şəkil 1). Mağazaları və iş yerlərini ziyarət edən insanların sayı

kimi digər fəaliyyət göstəriciləri pandemiyadan əvvəlki baza səviyyəsindən xeyli aşağıda qaldı.

Bir çox müəssisələrin tərəddüdlə yenidən açılmasının oxşar mənzərəsi milli statistika agentliklərinin ilkin məlumatlarından və biznes sorğularından yaranır.

Şəkil 3: Azərbaycanda iqtisadi aktivlik

Mənbə: Google Mobility Reports məlumatlarına əsaslanan OECD hesablamaları:
<https://www.google.com/covid19/mobility/> (15.01.2022)

Bir sıra amillər göstərir ki, dövlətlər cari böhrandan çıxış yolu müəyyənləşdirmək və özəl sektorun bərpasını dəstəkləmək üçün ciddi maneələr və fiskal təzyiqlərlə üzləşəcəklər. Bəlkə də ən çox aktual olan yeni alovlanma riskidir. 2021-ci ilin avqustunda ictimai səhiyyənin vəziyyəti təkcə regionda deyil, qlobal miqyasda qeyri-sabit olaraq qalırdı. Peyvənd ləng gedirdi və Delta kimi yeni ştammların daha sürətli yayılması və koronavirusun orijinal ştamından daha çox insana yoluxması riski yeni epidemiyaların baş vermə ehtimalını istisna etmir. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan hökuməti dəyişkən sağlamlıq riskləri və xüsusilə iqtisadi fəaliyyətin qeyri-rəsmi fəaliyyətlərə və/yaxud yerli xidmətlərə əsaslandığı yerlərdə əhəmiyyətli olaraq qalan əlavə mühafizə tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı sosial-iqtisadi xərclər arasında balans yaratmalı olacaqlar.

Azərbaycan tərəfindən əvvəlcə COVID-19-un yayılmasının qarşısını almaq, sonra isə onun sosial və iqtisadi təsirlərini yumşaltmaq üçün həyata keçirilən siyasət tədbirləri hökumətin fiskal imkanlarını əks etdirən müdaxilələrin miqyası ilə OECD ölkələrindəki kimi idi. Azərbaycan 2020-ci ilin birinci rübündən başlayaraq xaricə səyahətə ciddi məhdudiyyətlər tətbiq etdi və bu məhdudiyyətlərin çoxu 2021-ci ilin yayına qədər qüvvədə oldu

Bazarlara investisiya və digər sektorlarda məhsuldarlıq kəşfiyyat xarakteri daşıyır və buna görə də siyasətlə daha sıx bağlıdır. Potensial investisiyaların canlılığı və gəlirliliyi barədə əvvəlcədən çox az şey məlumdur. İnvestorlar mövcud olanlar üçün rəqabət aparmaqdansa, yeni imkanlar yaratmağa daha çox meyllidirlər. Hökumət də öz növbəsində məhdudiyyətləri yumşaltmalı və riskdən çəkinməlidir. Bu, xarici investorların fəaliyyətinə nəzarət etməkdənsə, onlara etibar etmək istəyini nəzərdə tutur. İnvestorun yalnız yerli resurslardan maksimum istifadəni necə artırmaq barədə düşündüyünə və buna görə də hər bir addımın diqqətlə yoxlanılmasına inam potensial məhsuldar investisiyaları əngəlləyir. Üstəlik, xarici investorlar orta və kiçik şirkətlər olduqda, onlar dövlətlə fərdi güzəştlərə və ya hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə deyil, biznes və investisiya üçün ümumi çərçivə şərtlərinə daha çox etibar edirlər. Həm də adətən dövlət büdcəsindən verilən müavinətlərin çatışmazlığını doldurmaq üçün onların daxili resursları azdır. Bu o deməkdir ki, XBI-nin bu cür alternativ formaları genişmiqyaslı resurs hasilatına qoyulan investisiyalardan daha çox ümumi biznes mühitindən asılı olacaqdır.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər 2020-ci ilin çətin il olacağına dair fərziyyələrə səbəb olub və dünya miqyasında birliklər dünya miqyasında monetar inkişafın azaldığını təfərrüatlı şəkildə bildiriblər. Dünya Bankının məlumatına görə, dünya üzrə monetar inkişafın 2020-ci ildə 5,3 %, 2021-ci ildə isə 4,3 % artması nəzərdə tutulur. Son 10 ildə planet iqtisadiyyatında müşahidə olunan dərin tənəzzül uzun müddət ərzində dəhşətli misalların genişlənməsinə səbəb olacaq. Asiya İnkişaf Bankının (AİB) hesabatına görə, 2020-ci ildə Asiyada dünya ÜDM-i 4,9 % azalacaq və pandemiyanın gətirdiyi zərərin 871,6 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Pandemiyanın keçici maliyyə tənəzzülünə və tələb şoklarına səbəb

olduğunu qəbul edərək, bu, dünya iqtisadiyyatına 2 trilyon dollara başa gələcək və dünya ÜDM-ni 2,4 % azalmışdır (<https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32637/files/pcp-az.pdf>)

2021-ci ildə Asiyada maliyyə inkişafının 6,2% səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Bir qayda olaraq, monetar bərpa kursu günün çox hissəsini sərf edəcək və ÜDM ən tez 2022-ci ildə fəvqəladə vəziyyətə qədərki səviyyəyə qayıdacaq. Yardım sahəsinin toplanma sahəsi ilə ziddiyyət təşkil edən iqtisadiyyatda kritik təklifə malik olduğu yaradılan ölkələrin iqtisadiyyatları sərt şəkildə dözdü. 2018-ci ildə yaradılmış dövlətlərdə yardım sahəsində ÜDM-in 70%-i normallaşdırılıb. Yardım sahəsi ABŞ-da ÜDM-in 80%-ni, Fransada 80%-ni, Böyük Britaniyada 78%-ni, İtaliyada 74%-ni, Yaponiyada 71%-ni, Almaniyada 71%-ni, Kanada və Avstraliyada 70%-ni təşkil edirdi. Pandemiya səbəbindən nəqliyyatda, səyahət sənayesində və ictimai iasədə azalma yaradılmış ölkələrdə yardım sahəsinin ÜDM-dəki hissəsini əsaslı şəkildə azalmışdır.

Cədvəl 2: Covid-19 Azərbaycan iqtisadiyyatı təsirinin PEST analizi

Siyasi faktorlar
<ul style="list-style-type: none"> Bəzi ölkələrdə uzaqdan məsləhətləşmələrin təşkili ilə bağlı texniki xərcləri ödəmək üçün tibb təşkilatlarına əlavə maliyyə vəsaiti almaq imkanı
İqtisadi faktorlar
<ul style="list-style-type: none"> Bank kreditlərinin ödənilməsində güzəştlərin tətbiq edilməsi
Sosial faktorlar
<ul style="list-style-type: none"> məhdud resursların bölüşdürülməsinin monitorinqi və planlaşdırılması. xəstəliklərin diaqnostikasının avtomatlaşdırılması istifadə olunan rabitə vasitələrinə və həkimin yerləşdiyi yerə məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması
Texnoloji faktorlar
<ul style="list-style-type: none"> teletibbdən istifadənin genişləndirilməsi COVID-19 xəstələrinin müalicəsi üçün lazım olan əsas resursların balansının monitorinqi üçün elektron sistemlər (ixtisaslaşdırılmış xəstəxanalarda və reanimasiya şöbələrində pulsuz çarpayılar, PPE (fərdi mühafizə vasitələri) ehtiyatları, dərmanlar və sınaq reagentləri) həkimlərin və xəstələrin distant konsultasiya imkanları barədə məlumatlandırılması adi məsləhətləşmələrin təxminən 80%-inin distant aparılması

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/post/1005> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

COVID-19 xəstələrinin müalicəsi üçün lazım olan əsas resursların balansının monitorinqi üçün elektron sistemlər (ixtisaslaşdırılmış xəstəxanalarda və

reanimasiya şöbələrində pulsuz çarpayılar, PPE (fərdi mühafizə vasitələri) ehtiyatları, dərmanlar və sınaq reagentləri) resurs çatışmazlığının aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Buna baxmayaraq, əksər hallarda bu sistemlərin funksionallığı qərar qəbul edənlərə yaranan problemlə sahələr və mövcud ehtiyatlar barədə məlumat verməklə məhdudlaşdı, resursların yenidən bölüşdürülməsinə dair qərarlar əl ilə qəbul edilirdi. Gələcəkdə bu qərarların ən azı bəziləri (xəstələrin yerin mövcud olduğu xəstəxanalara göndərilməsi, nümunələrin daha az məşğul olan laboratoriyalara göndərilməsi) avtomatlaşdırıla bilər.

Pandemiya ilə bağlı qadağanedici tədbirlər əmək bazarının və biznesin vəziyyətinə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı dünyada işsizliyin 5,3 milyondan 24,7 milyona qədər insana təsir edə biləcəyini qiymətləndirir. Makroiqtisadi Təhlil və Qısamüddətli Proqnozlaşdırma Mərkəzi 25 milyon insanın öz mövqelərini itirə biləcəyini qiymətləndirir ki, bu da çox böyük rəqəmdir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının qeyd etdiyi kimi, Covid “işləyən yoxsulların” sayını artıracaq: onların sayı 20,1-35,0 milyon nəfər artacaq (<https://www.ilo.org/worldwide/lang-en/index.htm>). Dünya İqtisadi Forumunun məlumatına görə, pandemiya səbəbindən bir neçə milyard insan sosial məsafəni kompensasiya etmək üçün evlərindən ayrılıb. Ümumdünya pandemiya monetar hərəkətə təsir etdi, səylərdə pul çətinlikləri yaratdı və müəssisələrin məşqlərini məhdudlaşdırdı. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məlumatına görə, mövqelərin azalması kəskin xarakter alıb. Müxtəlif millətlər işğallarla ayaqlaşmağa çalışsalar da, ümumiyyətlə, bu planetdə baş verənləri həll etmək ağılaşmazdır. Müvafiq olaraq, planetdəki mövqelərin sayı 2019-cu ilin fevral ayında COVID-19 pandemiyası səbəbindən 57%, apreldə isə 85% azalıb (<https://www.ilo.org/worldwide/lang-en/index.htm>).

Cədvəl 3: Covid-19 Azərbaycan iqtisadiyyatı və e-biznesə təsirinin SVOT analizi

Güclü cəhətlər	Zəif cəhətlər
----------------	---------------

<ul style="list-style-type: none"> ➤ xəstəliklərin diaqnostikasının avtomatlaşdırılması ➤ Bank kreditlərinin ödənilməsində güzəştlərin tətbiq edilməsi ➤ məhdud resursların bölüşdürülməsinin monitorinqi və planlaşdırılması ➤ istifadə olunan rabitə vasitələrinə və həkimin yerləşdiyi yerə məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ➤ teletibbdən istifadənin genişləndirilməsi ➤ COVID-19 xəstələrinin müalicəsi üçün lazım olan əsas resursların balansının monitorinqi üçün elektron sistemlər (ixtisaslaşdırılmış xəstəxanalarda və reanimasiya şöbələrində pulsuz çarpayılar, PPE (fərdi mühafizə vasitələri) ehtiyatları, dərmanlar və sınaq reagentləri) ➤ həkimlərin və xəstələrin distant konsultasiya imkanları barədə məlumatlandırılması ➤ adi məsləhətləşmələrin təxminən 80%-inin distant aparılması 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ sistemlərin funksionallığının qərar qəbul edənlərə yaranan problemlə sahələr və mövcud ehtiyatlar barədə məlumat verməklə məhdudlaşması ➤ resursların yenidən bölüşdürülməsinə dair qərarların əl ilə qəbul edilməsi ➤ karantin şəraiti ➤ əsas resursların ixracına qadağa ➤ bir çox sahələrin, məsələn turizm və iaşə obyektlərinin müvəqqəti bağlanması nəticəsində işsizlik ➤ insanların evlərini tərk etmələrinə qadağaların qoyulması, evdən çıxmaq üçün məhdud vaxtın qoyulması
--	--

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/post/1005> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

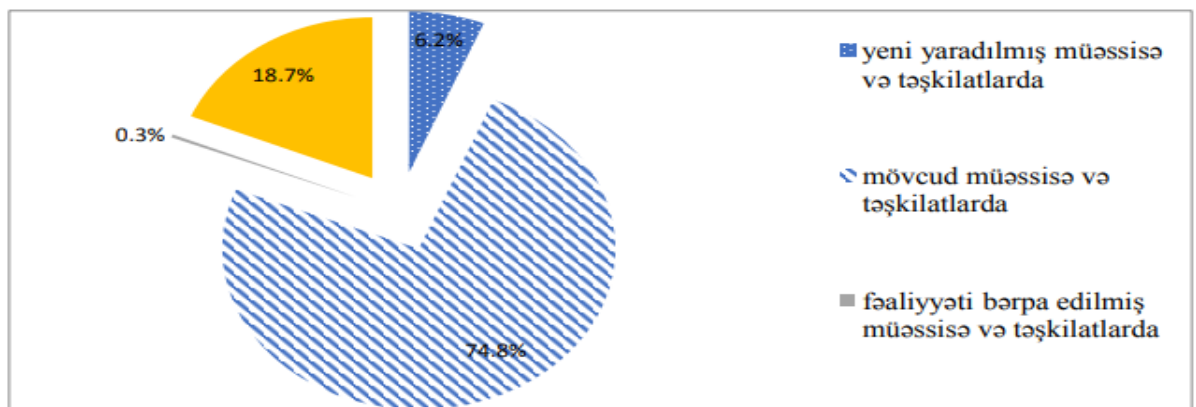
Pandemiyanın yaratdığı sosial problemlərin azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün görüləcək əsas tədbirlər Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Koronavirus və iş həyatı hesabatında öz əksini tapıb. Qısa müddət ərzində bir neçə ölkə sosial təminat, qısa iş saatları, ödənişli məzuniyyətlər, biznesin ölçüsündən asılı olmayaraq müəssisələrə pul və ödənişli dəstək və açıq fəaliyyət sahələri üçün kredit və pul yardımını genişləndirmək üçün səy göstərdi. 2020-ci ildə ölkədə 129 000 yeni vəzifə açılıb və peşələrin 54,9%-i məxfi sahəyə düşüb. Ölkədə son dövrlərdə əldə edilmiş vəzifələrin 6,2%-i yeni qurulmuş müəssisə və birliklərdə, 0,3%-i fəaliyyətini davam etdirən təsərrüfat və birliklərdə, 74,8%-i mövcud müəssisə və birliklərdə, 18,7%-i müxtəlif tədbirlərdə görülüb (Şəkil 2). Vəzifələrin sayının genişlənməsinin səbəblərindən biri idarəetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi yolu ilə özəl sahədə iş müqavilələrinin başa çatdırılması və ödənişli dövlət vəzifələrində genişləndirilməsi olmuşdur. Bununla belə, Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin hesabatında bildirilir ki, 2020-ci ildə ölkədə 20,1 min vəzifə bağlanıb. Peşələrin 20,4%-i müəssisə və assosiasiyaların fəaliyyətinin dayandırılması, 79,6%-i isə mövcud müəssisə və birliklərdə ixtisar olması səbəbindən bağlanıb (Агеева О.А., 2018: с. 589).

Dünyanın bir çox yerlərində, eyni zamanda da AR-da pandemiya səbəbindən karantin rejimin elan edilməsi bəzi proseslərin, iqtisadi proseslərin gedişatını dəyişdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2020-ci il tarixli 1950 nömrəli COVID-19 pandemiyasının mənfi nəticələrinin azalması və bunun nəticəsində dünya neft və maliyyə birjalarında Azərbaycan iqtisadiyyatı, makroiqtisadi sağlamlıq, iş və biznes təşəbbüsü 4 aprel 2020-ci il tarixdə Müxtəlif tədbirlər haqqında Sərəncamla Tədbirlər Planı təsdiq edilib. Fəaliyyət Planı üç əsas proqramı nəzərdə tutur: İqtisadi artıma və sahibkarlığa dəstək, Məşğulluğa və sosial rifaha dəstək və Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə dəstək.

Sosial layihələr pandemiya zamanı həyata keçirilən yardım paketləri arasında fəvqəladə bir yerə malikdir və geniş əhatə dairəsinə malikdir. Pandemiyanın təsirinə məruz qalmış 20 regionda çalışan 304 000 nümayəndənin vəzifəsi ilə ayaqlaşmaq üçün onların maaşlarının böyük hissəsi dövlət tərəfindən ödənilir və ardıcıl olaraq elektron giriş vasitəsilə yoxlanılır. İctimai sahədə 910,000, məxfi sahədə isə 719,000 nümayəndə istifadə edilmişdir. Peşələrin qorunması məqsədilə 292,4 min nəfər, fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan 248,5 min nəfər və 43,9 min nəfər digər mikro sahibkarı pul yardımını ilə təmin olunub.

Şəkil 4: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, (18.01.2022)

Böhranın ölkəyə vurduğu mənfi iqtisadi və sosial təsire qarşı çıxmaq üçün hökumət işsizlərə (2019-cu ildə 5,5%) və kiçik və orta biznesə böyük dəstək göstərmiş, banklara dövlət zəmanətləri verilmişdir. Həmçinin depozitlər və 2,5

milyard manat (1,47 milyard ABŞ dolları) dəyərində xilas paketi yaradılmışdır. Paketə vergilərin azaldılmasından tutmuş , bizneslərə yardımların göstərilməsi və endirimlər daxildir. Həmçinin paketə işsizlər üçün maliyyə yardımı (təxminən 600.000 sakin ayda 190 AZN-dən faydalana bilər) və bizneslərə vergilərin azaldılması, yeni kredit subsidiyaları və təxmini 80 manat dəyərində maliyyə dəstəyi proqramını nəzərdə tutan sosial təminat proqramı da daxildir. Bundan əlavə Pandemiyanın mənfi təsirinə məruz qalan sektorlarda çalışan 300 min fərdi (mikro) sahibklərə milyon manat (47 milyon ABŞ dolları) vəsait ayrılmışdır.

2020-ci ilin iyun ayından etibarən COVID-19 pandemiyasının təsirinə məruz qalan bizneslərə güzəştləri nəzərdə tutan dəyişikliklər Vergi Məcəlləsində öz əksinin tapmışdır. Dəyişikliklər də turizm, sərnişin avtomobil daşımaları və mədəniyyət obyektləri də daxil olmaqla seçilmiş sahələrin torpaq və əmlak vergisindən bir il müddətinə azad edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Gəlir vergisi ödəyiciləri üçün də 75% güzəşt nəzərdə tutulmuşdur. Dəyişikliyə əsasən ərzaq və tibbi təhlükəsizlik malları Əlavə Dəyər Vergisindən (ƏDV) azad edilmişdir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Strateji Hazırlıq və Cavab Proqramı çərçivəsində Azərbaycan hökuməti COVID-19 fonduna 5 milyon ABŞ dolları ayırmışdır. Həmçinin Azərbaycan Türkiyə və Çindən də tibbi heyət və ləvazimat şəklində tibbi yardım alıb (Gülməmmədov V.İ, Məmmədov R.A, 2019: s.5-8).

2021-ci ildə dövlət ehtiyacı planının gəlirləri 25 milyard 427 milyon manat normadan 3,8 faiz və ya 968,5 milyon manat çox icra edilərək 26 milyard 395,5 milyon manata çatıb. Bu məbləğ 2020-ci il üzrə dövlət pul vəsaitlərinin daxilolmalarından 1 milyard 713,8 milyon manat və ya 6,9 faiz çoxdur. 2021-ci ilin dövlət xərcləri planında qeyri-neft sahəsi üzrə 12 milyard 859,2 milyon manat nəzərdə tutulub ki, bu da 1 milyard 208,2 milyon manat və ya 10,4 milyon manat adi məbləğin faizi, 2020-ci ildə 2 milyard 179,6 milyon manat ya 20,4 faiz çox olur.

İstehlak subyektləri üzrə ekspertlərin zərərinə 8 milyard 531,4 milyon manat ictimai istifadə planına köçürülmüşdür ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 1 milyard 281,4 milyon manat və ya 17,7 faiz, 2020-ci illə müqayisədə isə 1 milyard 144,2 milyon manat və ya 15,5 faiz çox olmuşdur.

Eləcə də, gömrük mütəxəssislərinin hesabına dövlət pul vəsaitlərinin təşkili ilə bağlı 4 milyard 343 milyon manat yadda qalıb ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 443 milyon manat və ya 11,4 faiz, 404,8 milyon manat və ya 10,3 faiz çoxdur.

AR Dövlət Neft Fondunun dövlət istehlak planına 12 milyard 200 milyon manat köçürməyi nəzərdə tutmasından asılı olmayaraq, 11 milyard 350 milyon manat vəsait əldə edilmişdir. Gəlirlərin müsbət komponentləri və tipik istifadənin istehlak və gömrük mütəxəssisləri vasitəsilə ictimai istehlak planına gətirib çıxardığı nəzərə alınmaqla, ittifaqın uzadılmış dövründə Dövlət Neft Fondundan köçürüləcək məbləğin 850 milyon manatının və ya dəqiq 7%-nin mənimsənilməsinə icazə verilmişdir.

Dövlət əmlakının icarəsindən 16,2 milyon manat dövlət pul təminatı əldə edilib ki, bu da 5,2 milyon manat və ya tipik məbləğin 47,3 faizini təşkil edir ki, 2020-ci illə müqayisədə 5,9 milyon manat və ya 57 manat çoxdur. Dövlət maliyyə planı üçün ehtiyatlara əlavə olaraq ictimai istifadə planı ilə təsdiq edilmiş birliklərin ödənişli təşkilatlarından baxıldı. Bu vəsaitlər 612,9 milyon manat genişlənməmişdir ki, bu da 2020-ci ildə ictimai istehlak planı ilə təmin edilmiş birliklərin ödənişli təşkilatlarından alınan vəsaitdən 16,8 milyon manat və ya 2,8 faiz çoxdur. Zəmanət Öhdəliklərinə Zəmanət Fondundan və AR Mərkəzi Bankından 250 mln. Dövlət pul sistemində müxtəlif daxilolmalar 412 milyon manat təşkil edib ki, bu da göstəricidən 176 milyon manat və ya 74,6 faiz çoxdur. 2021-ci ilin oktyabr-dekabr ayları ərzində dövlət pul təminatının gəlirləri 8 milyard 523,9 milyon manat artıb.

2021-ci ildə dövlət pul təminatı üzrə istifadə 96% genişlənərək 27 milyard 412,5 milyon manata yüksəlib ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 996,2 milyon manat və ya 3,8 faiz çoxdur. 2021-ci ildə davam edən istifadə (68,6 milyon manat və ya 0,4 faiz) 2020-ci il), əsas resurslardan istifadə 8 milyard 625,4 milyon manata (2020-ci illə müqayisədə 592,2 milyon manat və ya 7,4 faiz çox), 2 milyard 198,8 milyon manata (472,6 milyon manat) və ya 2020-ci illə müqayisədə 27,4 faiz çox) uyğunlaşdırılmışdır.

Xüsusi təyinatlılara (ödənişli vəsaitlər, annuitetlər və sosial güzəştlər, dərman və ərzaq) 10 milyard 297,1 milyon manat vəsait yönəldilib ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 642,9 milyon manat və ya 6,7 faiz çoxdur.

Dövlətin pul təminatına əsasən, ötən ilin oktyabr-dekabr aylarında istifadə 9 milyard 700,4 milyon manat təşkil edib. 2021-ci ilin dövlət istifadəsi planında 3 milyard 116 milyon manat məbləğində kəsir proqnozlaşdırılsa da, real kəsir 1 milyard 17 milyon manatdır ki, bu da təxmini məbləğlə dəqiq olmasa da, 2 milyard 99 milyon manat və ya 67,4 faizdir. İstifadə planı çatışmazlığının ÜDM-də payı 1,1 faiz (konyukturadan əvvəl deyil, 2,7 faiz) təşkil etmişdir. Eynilə, pul tənzimləməsindəki çatışmazlıq naməlum avanslar (346,6 milyon manat), məhəllə və sonsuz aktivlər (557,7 milyon manat) və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə olunan vəsait (112,7 milyon manat) hesabına təmin edilmişdir.

2021-ci ildə dövlət xərcləri planının gəlirləri 33 milyard 902,9 milyon manat, 10 milyard 74,8 milyon manat və ya 45,3 faiz artacaq, 2020-ci illə müqayisədə isə 9 milyard 448,7 milyon manat və ya bəlkə də 38,6 faiz artıq olmuşdur. 2021-ci ildə dövlət istifadə planından istifadə 29 milyard 972,6 milyon manat artıb ki, bu da 2020-ci ilin pul vəsaitlərinin istifadəsindən 822,5 milyon manat və ya 2,8 faiz çoxdur. Dövlət istehlakı planında 7 milyard 345,3 milyon kəsir olsa da manat artaraq manata yüksəlib və sonradan 3 milyard 932,3 milyon manat pul vəsaitlərinin çoxluğu ilə başa çatıb ([https://azertag.az/xeber /Maliyye_Nazirliyi_oten_il_uzre_dovlet_ve_icmal_budcenin_icrasina_dair_melumati_achiqalayib-1981548](https://azertag.az/xeber/Maliyye_Nazirliyi_oten_il_uzre_dovlet_ve_icmal_budcenin_icrasina_dair_melumati_achiqalayib-1981548)).

III FƏSİL. MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlətin maliyyə təhlükəsizlik strategiyasının təkmilləşdirilməsi

Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi strategiyasının mahiyyəti milli iqtisadiyyatın büdcə sisteminin gəlirlərinin - vergi, gömrük və sığorta haqları şəklində - dövlətin fəaliyyətini maliyyə baxımından təmin etmək üçün kifayət qədər miqdarda formalaşmasını təmin etmək qabiliyyətindən ibarətdir. Əgər gəlirlər tələb olunan məbləğdən az toplanarsa, onda çatışmazlıq dövlət borcları hesabına ödənilir. Son nəticədə bu təcrübə dövlət (suveren) borcunun yığılmasına gətirib çıxarır.

Vergiləri dövlətin vergi siyasətinin aləti kimi nəzərdən keçirərkən vergi siyasətinin mahiyyətini müəyyən etmək lazımdır. Vergi siyasəti – verginin müəyyən elementlərindən (vergitutma obyektı, vergi dərəcəsi), vergitutma sistemində vergi güzəştləri və üstünlüklərindən istifadə etməklə yeni verginin tətbiqi, mövcud verginin ləğvi və ya dəyişdirilməsi dövlətin iqtisadi, sosial, demoqrafik və ekoloji proseslərə tənzimləyici təsiri siyasətidir (Аскеров П.Ф, 2018: с.174).

İqtisadi proseslərə təsirin tənzimlənməsinin vergi siyasəti vahid ola bilməz, o, seqmental xarakter daşıyır və tənzimləmə obyektinin xüsusiyyətlərini, onun milli iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətini, digər vergidənkənar təsir mexanizmlərinin təsirini nəzərə almalıdır.

Deməli, neft-qaz sahəsinin və azad edilmiş torpaqların iqtisadiyyatının inkişafı Azərbaycan üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir.

İstənilən dövlətin inkişaf etdirilməsi onun sağlam və möhkəm təməl üzərində qurulmasından asılıdır. Bu gün xalqımız indiki Azərbaycanın arxasında duran qabaqcıl, ictimai pioner Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi təlimlər, xüsusən dövlət quruculuğu və maliyyə dəyişiklikləri sahəsində əldə etdiyi mühüm nailiyyətlər sayəsində bölgədə mühüm maliyyə qüdrətli məkana çevrilmişdir.

Azərbaycanda muxtar dövlətçiliyin qorunması adətinin əsası Prezident İlham Əliyev naminə dövlətimizin müasirləşməsi və daha da möhkəmlənməsi, xalq təsərrüfatının qüdrətli tərəqqisinə nail olunması fəvqəladə öncül adı ilə bağlıdır.

Bir qayda olaraq, məqsəd və hədəfləri, orta və uzunmüddətli perspektivdə irəliləyişin daşıyıcılarını aydın şəkildə xarakterizə etmədən, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət proqramları yaratmadan ölkənin maliyyə mövcudluğunda inqilabi

dəyişikliklərə nail olmaq çətindir. Son illər ərzində Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın bir dövlət kimi təməlini qeyri-adi pioner tərəfindən qoyulan təməli əlavə olaraq möhkəmləndirib.

Dövlət başçısının birmənalı tapşırıqları yerinə yetirməsi ilə bağlı düşünülmüş hərəkəti xalqın siyasi və maliyyə varlığı ilə bağlı məsələlərin həllinə dəqiq və dolğun yol verdi, xalqa qarşı mübarizədə ən yaxşı üsul və vasitələrin seçilməsinə imkan verdi. öhdəlikləri təmin etsin.

Azərbaycanın maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasının əsas istiqamətləri İlham Əliyevin 2003-2018-ci illərdə təsdiq etdiyi müxtəlif sərəncam və sərəncamlarda, eləcə də dövlət proqramlarında öz əksini tapıb.

Son illər ərzində Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə monetar inkişaf kursu genişlənib. Azərbaycan yerli şəraitdə ən həvəsləndirici ölkəyə çevrilib. Azərbaycanın hər bir sakini xalqımızın iqtisadi qüdrətinin ardıcıl genişlənməsini və çiçəklənməsini görmüş, maliyyə yüksəlişinin həyat gözləntilərinin artmasına təsirini hiss etmişdir.

Hal-hazırda, dəyişikliklərin yeniliyi də eyni şəkildə irəliləyir. Bu, maliyyə strategiyasında uyğunlaşmanın təşkili, ilkin və institusional dəyişikliklərin bərabər şəkildə həyata keçirilməsi, açıq məqsədlər və subsidiyalaşdırma mənbələri işığında layihələrin idarə edilməsi ilə təsdiqlənir. Son illər ərzində 12 ideya, 12 ictimai texnika, 12 əsas təlimat, 94 dövlət proqramı, 10 ictimai fəaliyyət planı, 23 fəaliyyət planı, 21 fəaliyyət planı, 17 ictimai plan və layihə olmaqla 201 tənzimləmə hesabatı qəbul edilib.

Qeyri-neft sahəsində davam edən ardıcıl inkişaf nümunələri, bizim tanış olmayan ticarətimizin həcmi və nəzərə alsaq, əsas bilinməyən öhdəliyimiz, əhəmiyyətli enerji nəqliyyatı layihələrinin icrası ölkəmizin ictimai və maliyyə təhlükəsizliyi üçün güclü başlanğıc nöqtəsidir. Həyati əhəmiyyət kəsb edən belə böyük miqyaslı iş bizim ictimai və maliyyə maraqlarımızın sığortalanması, maliyyə imkanlarından bacarıqla istifadə edilməsi, iqtisadiyyat və dövlət məsələlərinin səmərəli birləşməsi ilə tamamlanır.

Müasir parklar və məhəllələr mövcud limitin möhkəmləndirilməsi və yeni yaradılan bölgələrin yaradılması, eləcə də biznesdə ilkin dəyişikliklərin başqa bir metodologiyasıdır. Ona görə də son vaxtlar ölkədə belə müəssisələrin salınması istiqamətində mühüm işlər görülüb.

İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilən bu cür tədbirlərin təyin edilməsi ölkədə maddi biznesi inkişaf etdirməyə, yaxınlıqdakı istehsalçıları yüksək səviyyəli və sadə təmizlənməmiş komponentlərlə, habelə əmtəəlik pambıqla təmin etməyə imkan verəcək. .

Masallı Sənaye Məhəlləsində 2016-cı ildə qarşıya qoyulan öhdəliklər ilk növbədə mebel, tikinti materialları, plastik tutacaqlar, içməli su, ərzaq məhsulları, örtünün yaradılması və təsərrüfat mallarının idarə olunmasını əhatə edir (Əliyev, 2016: s. 89).

Müasir parklar və müasir ərazilər Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin praktiki tərəqqisində, yaxınlıqdakı aktivlərdən istifadə edən müəssisələrin formalaşdırılmasında, yaradılma tsiklinin assosiasiyasında çərçivə xərclərinin azaldılmasında və şirkətlər arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. müasir müəssisələr.

Nəqliyyatın bütün planetdəki xalqlarla, xüsusən də Aİ-nin üzvü olan dövlətlərlə əlaqəsi genişləndirildi və Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ticarət neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum ixrac qaz kəməri təminat üçün təqdirəlayiq öhdəlik götürdü. dünya enerji təhlükəsizliyi. Cənub Qaz Dəhlizi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən TANAP və TAP layihələri, eləcə də rayonun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən Şahdəniz-2 tapşırığı üzrə son vençur seçiminin qeyd edilməsidir. xüsusilə həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bu öhdəliklər üzrə işlərin əksəriyyəti fəal şəkildə yekunlaşıb.

Yaradılan çərçivə bölgələrindən biri kimi avtomobil sahəsinə böyük maraq olduğundan aerovağzalların, arakəsmələrin, çuxurların, küçə kəsişmələrinin inkişafı, yeni küçə və dəmir yollarının salınması və müxtəlif işlər görülüb.

Ölkənin səyahət potensialından istifadə etmək üçün dövlət səviyyəsində institusional dəyişikliklərə ehtiyac var. Bu yanaşmanın davamı olaraq Tranzit

Yükdaşmaları Koordinasiya Şurası yaradılmışdır. Koordinasiya Şurasına ölkə daxilində nəqliyyat vasitələrinin dəhlizlərini canlandırmaq, özəl müəssisələri dövlət təşkilatları ilə əlaqələndirmək, vəzifələri təkmilləşdirmək və səyahət sistemləri üzərində işləmək tapşırılıb. Koordinasiya Şurası ölkənin səyahətlərinin cəlbədicə keyfiyyətini genişləndirmək üçün müxtəlif əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirmişdir. Müvafiq olaraq, keçid yolunun intensivliyini genişləndirmək üçün ərazinin millətləri arasında koordinasiya gücləndirilmiş, səyahət vaxtları qısaldılmış, sistemlər təkmilləşdirilmiş və sadələşdirilmiş vəzifə strategiyası yola salınmışdır.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayenin müasirləşdirilməsinə yönəlmiş mühüm layihələrdən biri Azerspace telekommunikasiya peykinin və Azersky Yerin müşahidə peykinin istismara verilməsi olmuşdur.

Əhalinin ən az xərcə dərmanlar ilə etibarlı təşkili maliyyə baxımından əhəmiyyətlidir. Dövlət başçısının dərman bazarında yaranmış keşməkeşli vəziyyətin aradan qaldırılması və buralarda nəzarətin gücləndirilməsi ilə bağlı mühüm göstərişlərindən sonra rəsmi dəyişikliklər edilib və 2015-ci ilin ortalarından ölkə dərman xərclərini idarə etməyə başlayıb. Təlimat dövrü gücləndirildi və təxminən 11,000 dövlət qeydiyyatında olan dərmanların xərcləri təsdiq edildi. Ona görə də xərclərin saxta artırılmasının və dərmanların qiymətinə nəzarətin qarşısı alındı, dərman bazarında düzlük, ictimai və dövlət nəzarəti təmin edildi (Əliyev, 2015: s. 277).

Prezidentin göstərişlərinə uyğun olaraq 2017-ci ildə icbari tibbi əhatə dairəsinin təqdimatı üzrə pilot layihə yola salındı və 1800-dən çox klinik imtiyaz əsas müdafiə paketi ilə yadda qaldı.

Azərbaycanda monetar irəliləyişin yeni mərhələsi qeyri-neft sahəsinin və biznes müəssisələrinin yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun azalması və saysız-hesabsız mövqelərin yaradılması ilə təsvir olunur. Eyni zamanda, bölgələrimizdə maliyyə hərəkətinin genişlənməsi ilə birləşən yerli imkanlarımız yaradılır. Çərçivə ofislərimiz ictimai spekulyasiyaların zərərinə modernləşdirilir. Qeyri-neft zonasının mümkün sahələri yardım sahəsini, inkişafı, mübadilələri və məlumatların irəliləyişlərini, nəqliyyatı, səyahət sənayesini və idarəetməni necə inkişaf etdirir. Bağçılıq sahəsinə dövlət dəstəyinin təşkili qənaətcildir.

Pul nəzarəti maliyyə nəzarəti ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Bu, pul, gömrük və bank nəzarəti də daxil olmaqla, maliyyə aktivlərinin təşkili, yayılması və istifadəsi kursunun qanuniliyinə, rahatlığına və səmərəliliyinə nəzarət etmək üçün dövlət idarələri və nəzarət birlikləri tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər toplusudur. Metodiki maliyyə nəzarətinin birləşməsi müşayiət olunan halların təmin edilməsinə əsaslanır:

- birincisi, konkret olaraq maliyyə nəzarətinin subyektlərini, yəni nəzarəti hansı strukturların həyata keçirəcəyini müəyyən etmək;

- ikincisi, maliyyə nəzarətinin obyektlərini, yəni hansı strukturlara nəzarət edəcəyini dəqiqləşdirmək;

- üçüncüsü, nəzarətin predmetini - hansı nəzarətin həyata keçirildiyini aydınlaşdırmaq;

- dördüncü, nəzarətin prinsiplərini, üsullarını və metodologiyasını, texnikasını və texnologiyasını müəyyən etmək lazımdır.

Maliyyə nəzarətinin sistemləşdirilməsinə zəmanətin əsas şərti nəzarətin nəticələrini nəzərə alaraq açıq seçimlərin qəbul edilməsidir. Yəni monetar nəzarətin ayrılmaz başlanğıc və son nöqtəsi olmalıdır.

Maliyyə nəzarətinin əsas sahələrindən biri maliyyə planına nəzarətdir. Maliyyə nəzarətindən fərqli olaraq, maliyyə planına nəzarətin həcmi məhdudlaşdırılır. Beləliklə, maliyyə planına nəzarət əsaslı şəkildə ictimai ərazini, ictimai aktivlərdən istifadə edən ofisləri və birlikləri əhatə edir.

Maliyyə planına nəzarət və onun güclü birləşməsi dövlət iqtisadiyyatını quran ölkə üçün çox vacibdir. Dövlət öz imkanlarını maneəsiz və tipik şəkildə etməli və maliyyə dövriyyələrini bacarıqla yönləndirməlidir. Bu qiymətlilərin icrası nə qədər açıq varlıqlarla hələ də havada. Ekspresin maliyyə aktivləri nə qədər qabarıq olarsa, onun maliyyə dövriyyələrinə təsir etmək şansı bir o qədər diqqətəlayiqdir. Bu mənada, dövlətimizdə xərc planına nəzarət, bir baxımdan, maliyyə aktivlərinin bacarıqlı və ehtiyatlı istifadəsinə zəmanət verməli və sonra yenidən maliyyə planı gəlirlərini artırmaq üçün əlçatan aktivləri fərqləndirməlidir.

Siyasət idarəetmə çərçivəsinin məhsuldarlığı da ictimai aktivlərin istifadəsindən asılıdır. Bu istiqamətdə son vaxtlar xərc planı çərçivəsi, açıq alış və xərc planı ehtiyatlarının istifadəsi ilə bağlı tənzimləmə təkmilləşdirilmiş, məsuliyyət və sadəliyi genişləndirmək, iqtisadi təşkilatını gücləndirmək üçün dəyişikliklər edilmişdir.

Azərbaycanda biznes vençurunun inkişafı monetar yanaşmanın mühüm istiqamətlərindən biri kimi səciyyələndirilir, ona görə də dövlət ümumilikdə şəxsi sahənin yaxşılaşdırılmasına siyasi və fəlsəfi yardım təklif edir. Buna uyğun olaraq, Prezidentin təsdiq etdiyi bütün qaydalar, bəyannamələr və sərəncamlar Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının və biznesin inkişafına yönəlib. Biznes təşəbbüsü üçün bu cür siyasi yardım, bir baxımdan, özəl sahənin irəliləyişinə təkan verir, daha sonra xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin əlavə inkişafına və bu qarşılıqlı əlaqənin dönməzliyinə şərait yaradır (Əliyev, 2016: s. 273).

Alıcı bazarında satılan bir çox növ əşyaların yaradılmasını tamamilə yaxınlıqdakı yaradılışın zərərinə təşkil etmək üçün investisiya tələb olunur. Sonradan, istifadə üçün əsas olan bu maddənin idxalını məhdudlaşdırmaq uyğun deyil. Əks təqdirdə, bu, ərzaq bazarında vəziyyətin gərginləşməsinə, xüsusən də xərclərin artmasına, ərzaq təchizatının zəifləməsinə və istifadənin azalmasına səbəb ola bilər.

Ərzaq təhlükəsizliyinin əsas şərti əhalinin ərzaq məhsullarına olan marağını tam şəkildə təmin etmək və bu yolla qıdadan istifadənin tipik dərəcəsidir. Ərzaqdan istifadənin daha da inkişafı əsasən əhalinin alıcı gücünün genişlənməsinə əsaslanır. Bu o deməkdir ki, hər hansı bir xalqın ərzaq təhlükəsizliyi sadəcə bağçılıq sahəsində mövcud problemləri həll etməklə təmin olunmur. Bu cür tənzimləmə, eyni zamanda, ictimaiyyətin gözündə müxtəlif maliyyə məsələləri üçün düşünülmüş və geniş cavab verir. Araşdırmalar göstərir ki, son illər ərzində Azərbaycanda qida məhsullarından istifadənin həm həcmində, həm də dizaynında müsbət dəyişikliklər müşahidə olunub. Gündəlik rahatlıq üçün gözləntilərin yaxşılaşdırılması və əhalinin məişətinin həqiqi inkişafı adambaşına düşən ərzaq istifadəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də yeyilən məhsulların təbiəti üzərində işləməyi və uğurlu keyfiyyətə nəzarət sisteminin yaradılmasını tələb edir. Təsadüfi deyil ki, Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi sanitariya nəzarətini daha da inkişaf etdirmək, burada sadəliyə zəmanət vermək, pərakəndə satış və təkrarçılığın qarşısını almaq üçün yaradılıb.

Ölkənin ərzaq təminatı əsasən kənd yerlərində baş verən hadisələrin dərəcəindən asılıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kənd yerlərində mühüm məsələlərin həllini tələb edir. Azad edilmiş ərazilərimizdə yeni iqtisadi rayonlarda aqrobiznesin, arıçılığın, canlıların becərilməsinin və mədənçıxarmanın yaxşılaşdırılması, hadisələrin dönüşü Azərbaycanın maliyyə rifahına güc verəcək.

3.2. Koronavirus pandemiyası və postpandemiya dövründə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri

Qlobal maliyyə böhranı və COVID-19 koronavirus pandemiyasının mənfi nəticələrinin davam etməsi fonunda qlobal maliyyə-kredit sisteminin qeyri-sabitliyi kontekstində bank infrastrukturunun inkişafı və bank xidmətlərinin əlçatanlığı problemləri strateji əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu üzrə COVID-19 pandemiyası dünyanın bir çox ölkələrində bir çox sənaye və müəssisələrin, eləcə də xidmət sektorunun fəaliyyətinin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılması milyonlarla iş yerinin itirilməsinə, insanların gəlirlərinin itirilməsinə səbəb olmuş və bütün bunlar maliyyə, kredit və investisiya axınına təsir göstərmişdir. Bundan əlavə, distant və rəqəmsal texnologiyalara keçid, insanlarla təmasların azaldılması, sosial izolyasiyadan istifadə, nağdsız ödənişlərə keçid və s. kimi yeni reallıqlar yaranmışdır (World Bank, 2020). Bütün bu amillər təbii ki, bankların və onların filiallarının səmərəliliyi və texniki təchizatına da təsir etmişdir. Ona görə də indiki şəraitdə bank infrastrukturunun müasir texnologiyalara əsaslanan hərtərəfli inkişafı tələb olunur və bank xidmətlərinin şaxələndirilməsini, kredit resurslarının mövcudluğunu, regional bank strukturlarının adekvatlığını və səmərəliliyini təmin etmək lazımdır. (Софронова, 2018: s. 131) Bundan əlavə, kredit resurslarından ilk

növbədə ölkənin regionlarında milli iqtisadiyyatın real sektorlarının inkişafı üçün daha fəal istifadə olunması ən mühüm amil və zərurətdir. Bəzən regionlarda kredit resursları məhdud olduğundan fiziki, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bankların mərkəzi aparatına müraciət etmək məcburiyyətində qalırlar. Bundan əlavə, mövcud bürokratik yanaşmalar kredit resursuna ehtiyacı olan müştərilərlə bank strukturları arasında qeyri-etibar münasibətləri yaradır (Əliyev, 2020: s. 9).

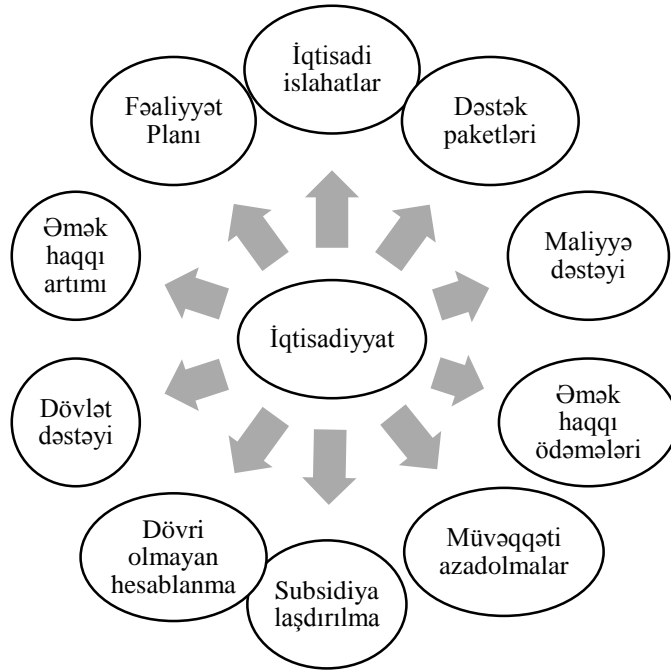
Təcridolunma tədbirləri təbii olaraq mal və xidmətlərə olan tələb və təklifi azalmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni şəkildə, işçi sağlamlığı üçün virus riski də işçi qüvvəsinə mənfi təsir göstərir. Epidemiyanın qarşısını ala bilməmək və epidemiya ilə mübarizədə uğurlu nəticələrin nə vaxt əldə ediləcəyinin qeyri-müəyyənliyi səbəbiylə yaşanan daralma şirkətlərin bütün sektorlarda daralmasına səbəb olur (Torun Kayabaşı, 2020). Pandemiya ilə mübarizə çərçivəsində qeyri-vacib müəssisələrin bağlanması, karantin tətbiqləri, səyahət məhdudlaşdırıcı tədbirləri, sosial təcrid və sosial məsafənin qorunması zərurəti həm insan sağlamlığına, həm də əczaçılıq sektoruna, eləcə də bir çox digər sektorlara təsir göstərir: işçi qüvvəsi və iqtisadi cəhətdən Koronavirus prosesi zamanı bütün insanlar sağlamlıq baxımından ciddi simptomlar yaşamasalar da, COVID-19 böhranından iqtisadi və sosial baxımdan ciddi şəkildə təsirlənirlər. Hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar tədqiqatları dəstəkləyir və ilk növbədə COVID-19 virusunun yayılmasının qarşısını almaq üçün xəstəliyin diaqnozu və müalicəsi üçün yeni resurslar ayırırlar (Barrot G. 2020).

Eyni zamanda, COVID-19 pandemiyasında yaşanan iqtisadi və sosial çətinliklərin aradan qaldırılması üçün iş yerlərində və evlərdə etimadın aşılması, şirkətlərin istehsal prosesindən qopmaması, məşğulluğun davamlılığının təmin edilməsi üçün tədbirlər hazırlayırlar. Məşğulluq və istehsal prosesinin davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə şirkətlərə investisiya dəstəkləri və nağd dəstək proqramları təqdim etmək, şirkətlərin sabit xərc xərclərini müəyyən dövrlər üçün (sosial sığorta mükafatı ödənişləri, kirayə ödənişləri və kredit borcları kimi) dayandırmaq və bu müddətə təxirə salmaq görülməli tədbirlər arasında önə çıxır (BƏT, 2020; OECD, 2020).

Araşdırmalar COVID-19 pandemiyası dövründə cəmiyyətin əsas ehtiyaclarından birinin səhiyyə xidməti olduğunu və pandemiyanın yayılmasına

nəzarət etmək üçün sosial təcrid olunmanın çox vacib olduğunu ortaya qoymuşlar (Hotar, 2020). Koronavirusun yoluxucu olduğunu başa düşməklə sosial təcrid və karantin tədbirləri tədricən artmağa davam etmişdir (Üstün, 2020). Sosial təcrid fərdlə cəmiyyət arasında tam və ya demək olar ki qismən ünsiyyət əksikliyi vəziyyəti olaraq təyin olunur.

Şəkil 5: Pandemiyanın təsir etdiyi sahə: İqtisadiyyat

Mənbə: <https://www2.deloitte.com/az/az/pages/tax/articles/pandemiyadan-z.html>
məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Şəkil 5-də qeyd edilən iqtisadiyyat üzrə tədbirlərin daha geniş miqyaslı izahına ətraflı nəzər salaq:

1. Pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına və məşğulluğa mənfi təsirinin azaldılması da daxil olmaqla davamlı inkişafa nail olmaq üçün kompleks Fəaliyyət Planının qəbul edilməsi və uğurla həyata keçirilməsi. Görülən tədbirlər nəticəsində 7 ayda iqtisadiyyat cəmi 2,8 faiz kiçildi.

2. COVID-19-un ölkə iqtisadiyyatına təsirinə baxmayaraq, ötən illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və yaradılmış potensial hesabına iqtisadi artım tempi (0,2%) artıb;

3. Dəstək proqramı (1,47 milyard ABŞ dolları – ÜDM-in 3,1%-i səviyyəsində təxmin edilir) təkcə antiböhran tədbiri deyil, həm də iqtisadi genişlənmə, kredit

ekspansiyası və məcmu tələbin stimullaşdırılması proqramıdır. Hökumət tərəfindən qəbul edilən bu hərtərəfli dəstək paketi davamlı inkişaf məqsədlərinə, o cümlədən pandemiya sonrası dövrə sosial tarazlığın və iqtisadi inkişafın qorunmasına xidmət edir;

4. İqtisadiyyatın təsirlənmiş sahələrində 300 000 fərdi sahibkara birbaşa maliyyə dəstəyi (47 milyon ABŞ dolları);

5. Bu sənayelərdə 300.000 işçiyə qismən əmək haqqının ödənilməsi (127 milyon ABŞ dolları);

6. Təsirə məruz qalan iqtisadiyyat sektorlarında vergi, sığorta və gömrük ödənişlərindən müvəqqəti azadolmalar (68 milyon ABŞ dolları);

7. Əhəmiyyətli sərnişin daşıma sistemlərinə maliyyə dəstəyi (165 milyon ABŞ dolları);

8. Təsirə məruz qalan ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə dövlət zəmanətləri və bank kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması (0,3 milyard ABŞ dolları);

9. Mövcud bank kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin bir hissəsinin dövlət zəmanəti olmadan subsidiyalaşdırılması (0,6 milyard ABŞ dolları);

10. Dövlət Əmlakı və Dövlət Torpaq Fondu üzrə icarə haqlarının dövrü olmayan hesablanması;

11. Əhalinin ehtiyacları üçün zəruri olan ərzaq və tibbi məmulatların müvəqqəti gömrük rüsumlarından azad edilməsi;

12. Ortamüddətli dövrdə dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetləri kimi müəyyən edilmiş sahələrə dövlət dəstəyi tədbirlərinin davam etdirilməsi və özəl investisiyaların həvəsləndirilməsi;

13. Pandemiya dövründə ilkin səhiyyə işçilərinin əməkhaqqı 3-5 dəfə artırılması.

Cədvəl 4: Firmaların ehtiyac duyduğu dövlət dəstəyinin prioriteti

		I prioritet	II prioritet	III prioritet	IV prioritet
Virusun yoluxması və yayılması haqqında daha çox məlumat.	Apteklər	12.7%	9%	9.7%	7%
	Optika mağazaları	9.7%	10.7%	11.3%	8%

	Baytarlıq	5.3%	4.7%	8.6%	3.3%
	Cəm	27.7%	24.4%	29.6%	18.3%
Sosial sığorta haqlarının, kreditlərin və vergi ödənişlərinin təxirə salınması.	Apteklər	18.7%	15.3%	3.3%	1%
	Optika mağazaları	28.7%	7.7%	3%	0.3%
	Baytarlıq	14.3%	6.7%	1%	0%
	Cəm	61.7%	29.7%	7.3%	1.3%
Nağd pula və qısamüddətli maliyyəyə çıxış.	Apteklər	25.3%	9%	3.7%	0.3%
	Optika mağazaları	36.3%	1%	0.7%	1.7%
	Baytarlıq	19.7%	2.3%	0%	0%
	Cəm	81.3%	12.3%	4.4%	2%
Pandemiya ilə bağlı rəsmi tədbirlər haqqında daha çox aydınlıq.	Apteklər	14.7%	15.3%	6.7%	1.7%
	Optika mağazaları	11.3%	18.4%	6%	4%
	Baytarlıq	10.3%	6.3%	5.3%	0%
	Cəm	36.3%	40%	18%	5.7%
Pandemiya zamanı əmək qanunları və qaydalarına riayət edilməsinə dair hüquqi məsləhət.	Apteklər	6.3%	12.7%	10%	9.3%
	Optika mağazaları	5.7%	11.7%	7.4%	15%
	Baytarlıq	4%	4.3%	6.3%	7.3%
	Cəm	16%	28.7%	23.7%	31.6%
İşçilərin sosial müdafiəsinin genişləndirilməsi.	Apteklər	15.7%	10.3%	4%	4.3%
	Optika mağazaları	22.2%	8.7%	5.3%	5.2%
	Baytarlıq	13.4%	3%	3.4%	4.5%
	Cəm	51.3%	22%	12.7%	14%

Mənbə: “Business Insight” tərəfindən toplanılan dataların müəllif tərəfindən “MC Excel 2016” statistik proqramı vasitəsilə təhlili.

2021-ci ilin sonunda şirkətlərin 51,1%-i istehlak problemi yaşayacağını, 50,7%-i isə məhsulun çatdırılmasında problem olmayacağını bildirmişdir. Şirkətlərin 89,1%-nin fikrincə, ilin sonunda iqtisadi vəsaitlərinin hərəkəti problemi davam edəcək. Şirkətlərin ehtiyac duyduqları dövlət dəstəyinin prioritetləri ilə bağlı fikirləri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəldə, “COVID-19” pandemiyası dövründə ehtiyac duyduqları dəstəyin prioritet sırasını göstərir. Cədvələ görə, demək olar ki, bütün şirkətlərin 81,3%-i nağd pul və qısamüddətli maliyyələşməyə çıxışı təmin etmək, 61,7%-i sosial sığorta haqları, kredit və vergi ödənişlərini təxirə salmaq, 51,3%-i işçilərin sosial müdafiəsini genişləndirməkdir. Pandemiya dövründə şirkətlərin 31,6%-i tərəfindən əmək qanunvericiliyi və qaydalarının icrası üzrə hüquqi məsləhət sahəsi dördüncü prioritet sahə kimi müəyyən edilib. Pandemiya ilə bağlı rəsmi tədbirlərə daha çox aydınlıq gətirilməsi firmaların 40%-i tərəfindən ikinci prioritet sahə kimi müəyyən

edilib. Virusun yoluxması və yayılması ilə bağlı daha çox məlumat şirkətlərin 29,6%-i tərəfindən üçüncü prioritet sahə kimi müəyyən edilib.

Regionların resurslarının və iqtisadi potensialının inkişaf etdirilməsi, potensial investisiya və innovasiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin və biznes mühitinin genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, regionlarda iqtisadi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün daha sıx əməkdaşlıq tələb olunur. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, bütün bu proseslər və layihələr daha mütəşəkkil, əlçatan və səmərəli bank xidmətləri tələb edir və öz növbəsində ölkənin bütün regionlarında bank infrastrukturunun yaradılması zəruridir. Bundan əlavə, səmərəli bank infrastrukturunu regionlarda sosial-iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Digər tərəfdən, fəal və məhsuldar regional banklar iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorları arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin inkişafına öz töhfəsini verir. (Казанцев, 2019: s. 125)

Ölkə bankları zəruri bank xidmətləri paketinin formalaşdırılması və təbii ki, ölkənin regionlarında filiallar şəbəkəsinin yaradılması və bununla da daha çox vətəndaşların və təsərrüfat subyektlərinin bank xidmətlərinin əlçatanlığını təmin etmək üçün sistemli tədbirlər həyata keçirirlər. Əsaslı vəsait qoyuluşu nəticəsində regionlarda sosial və istehsalat infrastrukturunun inkişafı, emal müəssisələri şəbəkəsinin, aqroparkların, parkların, sənaye parklarının, sənaye məhəllələrinin, texnoloji parkların, klaster transformasiyalarının yaradılması və inkişafı istiqamətində irimiqyaslı layihələr həyata keçirilir. Bundan əlavə, aqrar sektorun və bütövlükdə kənd təsərrüfatı sektorunun güclü potensialı sayəsində fermerlik və fərdi sahibkarlıq intensiv şəkildə inkişaf edir. Ona görə də sərfəli bank kreditlərinə, müasir bank infrastrukturuna və texnologiyalarına hər yerdə, o cümlədən ölkənin regionlarında tələbat var. Erməni işğalından azad edildikdən sonra dağıdılmış yaşayış məntəqələrinin bərpa proselərində də belə bir ehtiyac duyulmaqdadır (Ağıllı şəhər (Smart city) və Ağıllı kənd (Smart village) konsepsiyalarının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 19 aprel 2021-ci il). Cədvəldə 2015 və 2020-ci illər üzrə Azərbaycanın regionlarında kredit yatırımlarının həcmi 5 illik dövr üçün təhlil edilir.

Cədvəl 5: 2015 və 2020-ci illərdə Azərbaycanın regionlarına kredit qoyuluşlarının həcmi, min manat

İqtisadi rayonlar	31.12.2015		31.12.2020	
	Yekun	Orta % dərəcəsi	Yekun	Orta % dərəcəsi
İqtisadi rayonlar	21717979,5	13,1	14156978	11,11
Bakı	18176001,2	11.7	11329556	9.27
Abşeron iqtisadi rayonu	705265,1	18.5	457048	15.56
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	805210,7	18.4	623222	17.95
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	224766,0	22.1	232315	16.47
Lənkəran iqtisadi rayonu	305180,5	23.3	246318	20.75
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	250128,7	21.2	216159	17.91
Aran iqtisadi rayonu	917011,7	22.3	722027	21.33
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	0	0.00	0	0.00
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	0	0.00	0	0.00
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	127004,4	22.1	66986	21.94
Naxçıvan Muxtar Respublikası	129498,2	14.6	206242	14.48

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/57bb655040954010279d0cb35.pdf>, (20.02.2022)

Cədvəl 5-dən göründüyü kimi 31 dekabr 2020-ci il tarixinə bütövlükdə Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə orta illik göstərici 13,1%-dən 11,11%-ə qədər azalmışdır, bunun da səbəbi pandemiya olmuşdur. Region ölkələrində iqtisadi potensialın üzə çıxarılması və iqtisadi fəallığın təmin edilməsi üçün müasirliyə və daha ucuz kredit resurslarına ehtiyac var. Bu cədvəldə kredit yatırımlarının orta illik dərəcəsi digər rayonlarla müqayisədə səfər olan Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarında təqdim olunur. Lakin bu rəqəmlər işğal olunmuş torpaqların azad edilməsinə qədərki dövrü əks etdirir. Dünya ictimaiyyətinə məlum olduğu kimi, 44 günlük Böyük Qarabağ müharibəsində Azərbaycan bütün dünya dövlətləri, o cümlədən BMT-nin xüsusi qətnamələri ilə tanınan torpaqlarını işğaldan azad etmişdir. İndi Azərbaycanın bu bölgəsində fəal dirçəliş var və ölkədəki yeni reallıqlara əsaslanaraq, tarixi və iqtisadi qanunauyğunluqlar kontekstində yeni rayonlaşdırma təşkil edilmişdir (Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il). Yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonları milli iqtisadiyyat sahələrinin rəqabətqabiliyyətli sferasını yaratmaq üçün güclü təbii və iqtisadi ehtiyatlara malikdir və məhsuldar mərkəzə və iqtisadi artım mənbəyinə çevrilə bilər. İnanılır ki, bu potensial iqtisadi rayonların inkişafı ilə Azərbaycanda və ümumilikdə regionda

iqtisadi və integrasiya proseslərinin intensiv inkişafı üçün yeni impulslar və hərəkətverici qüvvələr formalaşacaqdır ki, bu da regionların çiçəklənməsinə, bərpasına töhfə verəcəkdir. Bir sıra ekspertlərin, o cümlədən xarici ekspertlərin fikrincə, regionun dirçəlişindən və ərazilərin bərpasından sonra region ölkələri ilə integrasiya proseslərini genişləndirmək Ermənistan üçün daha sərfəli olacaq (Портякова А, 2021). Hadisələrin və iqtisadi proseslərin bu cür inkişafı ticarət-iqtisadi əlaqələrin səmərəli formalarını genişləndirmək və beynəlxalq ticarət axınını artırmaq üçün faydalıdır. Məhz bu proseslərdə ölkə iqtisadiyyatının real sektorlarının, o cümlədən yeni yaradılmış iqtisadi rayonların, işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı üçün daha əlçatan kredit resurslarına ehtiyac olacağı proqnozlaşdırılır. Bundan əlavə, bank xidmətlərinin göstərilməsi üçün mobil infrastrukturun formalaşdırılması tələb olunur.

Nağdsız ödənişlərə keçidin intensivləşdirilməsi, xidmət sektorunda və digər sahələrdə hesablaşmaların rahatlığının təmin edilməsi, bununla da maliyyə resurslarının hərəkəti üçün daha etibarlı zəmin yaradılması və vergitutmanın sadələşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cədvəldən göründüyü kimi, pandemiya dövründə kart vasitəsilə aparılan əməliyyatlarda böyük artım müşahidə edilmişdir. Pandemiya dövründə elektron ticarətin və nağdsız ödənişlərin mahiyyəti əhali tərəfindən dərk edilmiş və bunun sayəsində də 2021-ci ildə, post pandemiya dövründə elektron ticarətin və nağdsız ödənişlərin həcmi 21.1%-dən 53.8%-ə yüksəlmişdir.

Cədvəl 6: Debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatlar, 2015 – 2021-ci illər

İl	Ödəniş kartlarının ümumi sayı, min ədəd, (dövrün sonuna)	Debet və kredit kartları vasitəsilə aparılan əməliyyatların		Ölkə daxili əməliyyatlardan:		Əvvəlki ilə nisbətən növbəti ilin elektron ticarət həcmi %-i
		Sayı, min əməliyyat	Həcmi, mln. manat	Nağdsız ödənişlər		
				Elektron ticarət vasitəsilə		
				Sayı, min əməliyyat	Həcmi, mln. manat	
2016	5334	83383	12781	12344	325	-7,7%
2017	5800	96770	14729	17178	593	54,8%
2018	6511	117644	17773	26139	1492	60,3%
2019	7266	162285	23241	44499	3055	48,8%
2020	9230	226455	28951	69288	3876	21,1%
2021	11040	355231	37434	109458	7208	53,8%

Mənbə: <https://vergiler.az/news/economy/5219.html>, (03.03.2022)

Bölgələrdə bank sektorunun müasir infrastrukturunun mövcud olduğu şəraitdə bərpa işlərinin genişləndirilməsi və pul vəsaitlərinin hərəkətinin artması ölkənin iqtisadi artımının yeni hərəkətverici qüvvələrinə çevrilə bilər. Bundan başqa, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni rəqabətqabiliyyətli müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına yeni təkan verəcəkdir. Fakt budur ki, Qarabağ bölgəsi böyük iqtisadi potensiala və kifayət qədər ehtiyatlara – minerallar və faydalı qazıntılara malikdir. Ona görə də yaxın gələcəkdə Azərbaycanın Qarabağ regionunun investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün yığılmış problemlərin optimal həlli ən mühüm vəzifələrdən biri hesab olunur (Eyvazova A., 2021: s. 87). Bundan əlavə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının milli prioritetləri, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərin 2030-cu ilədək inkişaf etdirilməsi ilə bağlı konkret məqsədlər artıq müəyyən edilib və bu sənəd dövlət başçısının 2 fevral 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilib. Bu baxımdan maliyyə sabilliyi və təhlükəsizliyi daha güclü bank infrastrukturu və cəlbedici bank xidmətləri tələb edir.

1 iyul 2021-ci il, Bakı: AR Prezidentinin Covid (COVID-19) pandemiyası və bunun nəticəsində dünya enerji və qiymətli kağızlar birjalarında baş verən kəskin dəyişikliklər AR-nın iqtisadiyyata, makroiqtisadi etibarlılığa mənfi təsirini azaltmaq üçün, biznes Azərbaycan Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin Müxtəlif bununla bağlı tədbirlər haqqında 19 mart 2020-ci il tarixli 1950 nömrəli Sərəncamının 10.2-ci hissəsinin icrası ilə bağlı Nazirlər Kabineti tərəfindən dəstəklənən Fəaliyyət Planı ilə razılaşdırılaraq 24.04.2020-ci il tarixli, № 16 maliyyə sahəsinə köməklik göstərən tədbirlər paketi təsdiq edilib və Kredit təşkilatlarının Covid (COVID-19) pandemiyası ilə bağlı qısa təlimatı Qaydaları qəbul edilib (<https://e-qanun.az/framework/44821>).

Maliyyə sahəsinin hazırkı vəziyyətini, ərazinin monetar sabitliyinin qiymətləndirilməsinin nəticələrini, eləcə də dünya maliyyə təşkilatlarının təkliflərini nəzərə alaraq, Mərkəzi Bank davamlı olaraq inzibati yardım sistemini izah edir və yanaşma seçimləri üzərində qərar verir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 30 iyun 2021-ci il tarixli 19 nömrəli qərarına əsasən, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində qadağanedici sistemin asanlaşdırılması əsaslarına qarşı maliyyə hərəkətinin davamlı sağlamlaşdırılması ilə bağlı vaxt Kredit öhdəliklərinin icrasında gecikmələrə görə borcalanların uçotunun korlanmaması, müxtəlif cəzaların hesablanmaması ilə bağlı kredit təşkilatlarına təkliflərin verilməsi 2021-ci il oktyabrın 1-dək uzadılıb. O cümlədən, kredit və müdafiə birliklərinin kapital yerlərinin əlavə olaraq gücləndirilməsi; kapitalla sərbəst daxil olmalarını təmin etmək üçün, mənfəət taksitlərinə məcbur edilən məhdudiyətlər həmin tarixə qədər qüvvədə qaldı.

2021-ci il iyulun 1-dən etibarən maliyyə sahəsinin kapital üçün yeni inzibati ilkin şərtlərə davamlı dəyişməsinin növbəti mərhələsində bazar və funksional təhlükələr bankların məcmu və I dərəcəli kapitalının genişlik nisbətlərində, eləcə də bazasında nəzərə alınacaqdır. həmin tarixdən etibarən ümumi kapitalın kifayət qədər nisbəti. əvvəlcədən müəyyən edilmiş səviyyəyə qaytarılacaqdır. Bu ehtiyacların istifadəsi funksional və bazar risklərini qarşılamaq üçün bankların kapitalında əlavə bir beşik yaradacaqdır. O cümlədən, kontr-tsiklik kapital buferi ilə əlaqədar requlyativ güzəştin tətbiqi müddətinin 01 yanvar 2022-ci il tarixinədək uzadılması qərarlaşdırılmışdır.

İqtisadiyyatın rəqəmsal inkişafı ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin itirilməsi üçün prinsiplial olaraq yeni risklər və təhdidlər yaradır. Artıq bu gün qeyd etmək olar ki, kriptovalyutadan istifadə etməklə cinayət yolu ilə əldə edilmiş vəsaitlərin leqallaşdırılması kimi əməliyyatlar praktikada fəal şəkildə istifadə olunur.

Rəqəmsallaşmanın və rəqəmsal maliyyəyyat inkişafı məsələləri, bir qayda olaraq,iki müstəvidə-

1) təsərrüfat subyektləri arasında rabitə sisteminin rəqəmsallaşdırılması və sonrakı rəqəmsallaşdırılması perspektivindən,

2) rəqəmsal maliyyəyyat özü baxımından nəzərdən keçirilir.Klassik proseslərin rəqəmsallaşması daha çox sənaye, maliyyə və digər məlumatların yayımı və təkrar ötürülməsi üçün kanalların transformasiyasını nəzərdə tutur. Rəqəmsal maliyyəyyat isə e-biznes və elektron biznes çərçivəsində elektron mal və xidmətlərin yaradılması

və satışı üçün maliyyə fəaliyyətidir. Transformasiyaların ən mühüm elementi həm böyümənin aparıcı qüvvəsi, həm də maliyyə təhlükəsizliyin azaldılması üçün yeni təhdid və risklərin mənbəyi kimi çıxış edən maliyyə texnologiyalarına əsaslanan həllərdir. Hazırda blokçeyn texnologiyaları əsasən kriptovalyuta əməliyyatları apararkən və spekulativ gəlir əldə edərkən depersonalizasiya üçün istifadə olunur ki, bu da maliyyə alətinin əsas funksiyası deyil.

Kriptovalyutalardan istifadə edərək yaranan sxemlərin imkanları və sonradan onların pullara nəzarətsiz köçürülməsi səbəbindən cinayət yolu ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılması riski artır. Hansı ki, kriptovalyuta reallığı şəraitində maliyyə təhlükəsizliyin itirilməsi risklərinin aktuallaşmasına gətirib çıxarır. Bu gün kriptovalyuta artıq təkə yeni ödəniş vasitəsi və investisiya obyektinə kimi deyil, həm də bu yeni rəqəmsal maliyyəyyatda mübadilə vasitəsi olan kriptovalyuta maliyyəyyatına daxil olmaq üçün ilkin şərt kimi qəbul edilir. Məhz kriptovalyuta reallığı şəraitində dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi, real aktivlərin hərəkətinin dövlətin maliyyə maraqlarının pozulması ilə müşayiət oluna bilən kriptovalyuta əməliyyatları ilə müşayiət olunması səbəbindən artan əhəmiyyət kəsb edir. Kriptovalyuta reallığı maliyyə təhlükəsizliyin itirilməsi üçün real təhlükə və istənilən dövlət üçün qlobal çağırışdır. Belə ki, Dünya İqtisadi Forumunun qlobal risklərə dair hesabatına əsasən kibercinayətkarlıq və şəxsiyyət oğurluğu qlobal təhlükələr reytingində üçüncü və dördüncü yerləri tutur. Yeni texnologiyalar, xüsusən də blokçeyn texnologiyaları sayəsində onlar kriptovalyuta əməliyyatlarının anonimliyini təmin edir ki, bu da öz növbəsində onları narkotik və silah sövdələşmələrində, vergi bazasının azaldılmasında, çirkli pulların yuyulmasında ideal alətə çevirir.

Kotirovkaları rəsmi valyutalara nisbətən daha dəyişkən olan kriptovalyutalarla bağlı spekulativ əməliyyatlar nəticəsində yaranan maliyyə sistemi üçün riskləri də qeyd edə bilərik. Bundan əlavə, siyasi ziddiyyətlər var ki, bir tərəfdən kriptovalyuta sərvətin formalaşmasının aşkar mənbəyidir, digər tərəfdən isə praktiki olaraq heç bir dövlət kriptovalyutadan istifadə edə bilməz (paylamaq, yenidən bölüşdürmək,

müsadirə etmək və s.), maraqlı investorların kriptovalyuta aktivlərinin satıcıları tərəfindən firıldaqılıqdan tam müdafiəsi yoxdur.

Belə bir şəraitdə rəqəmsal təhlükəsizlik məsələlərində hökumətin, biznesin və əhalinin (ictimai təşkilatlar vasitəsilə) qarşılıqlı əlaqəsi onların birgə fəaliyyətinin əsaslarının möhkəmləndirilməsində əsas rol oynayır. Vergi siyasəti və vergi tənzimlənməsi, eləcə də kriptovalyutaların dövriyyəsinin tənzimlənməsi sahələrində dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin itirilməsi risklərinin formalaşmasına kriptovalyuta əməliyyatlarının təsirinə nəzarət getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Kriptovalyuta maliyyəyyatının xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Birincisi, internet maliyyəyyatının inkişafı - məsələn, Facebook, Uber, Airbnb, heç bir əhəmiyyətli fiziki aktivləri olmayan innovativ rəqəmsal platformalar, eyni zamanda kapitallaşmasında əhəmiyyətli fiziki aktivlərə malik bir çox sənaye nəhənglərini üstələyir;

- ikincisi, hesablamaları xidmətə çevirən, şirkətlərə hesablama gücü və məlumatların saxlanmasına investisiyalardan yayınmağa imkan verən "bulud" texnologiyalarının mövcudluğu;[39]

- üçüncüsü, köhnəlmiş şaquli idarəetmə sistemlərini əvəz etmək üçün bazarda sürətli dəyişikliklərə daha uyğunlaşdırılmış və daha səmərəli olan yeni hibrid təşkilati formaların yaranması;

- dördüncü, informasiya tapmaq üçün əsas vasitə kimi internetdən geniş, qlobal istifadə;

- Beşincisi, özünütəşkilat idarəetməyə əsas yanaşmaya çevrilir ki, bu da maliyyə münasibətlərin paylaşma maliyyəyyatı ilə müəyyən edilən yeni modellərinin – Alibaba, eBay, Amazon və s.-nin yaranmasında özünü göstərir.

Kriptovalyuta ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini itirməsi cəhətdən müəyyən risklər daşıyır və buna görə də qanunvericilik tənzimlənməsi zəruri hala gəlir. Eyni zamanda, qanunvericilik səviyyəsində kriptovalyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə qadağa qoyulması ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi üçün də mənfi nəticələrə səbəb olur, çünki kriptovalyuta əməliyyatları bazarını kölgə maliyyəyyatına aparır və bununla da kriptovalyuta əməliyyatları üçün alətlər dəstini

formalaşdırır. Nəzarət mərkəzinin olmaması və kriptovalyutaların hüquqi sahədən kənarında olması öhdəliklərin icrası, icazəsiz əməliyyatın ləğvi və ya şikayət edilməsi mexanizminin həyata keçirilməsinə imkan vermir. Eyni zamanda, başa düşmək lazımdır ki, bir ölkədə kriptovalyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinə dair qərarın qəbul edilməsi risklərin qeyd-şərtsiz aradan qaldırılmasını təmin edə bilməz, çünki kriptovalyuta reallığı şəraitində dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi ondan asılıdır. Rusiyanın 2003-cü ildən üzv olduğu Hökumətlərarası Maliyyə Fəaliyyəti İşçi Qrupu (FATF) tərəfindən görülən tədbirlər xüsusilə diqqətəlayiqdir, ona əsasən mərkəzləşdirilməmiş fondların (kriptovalyutaların) istifadəsinin aşağıdakı kimi tənzimlənməsi təklif olunur :

1. Kriptovalyuta ticarət platformalarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi.

— Kriptovalyutaların fiat pula çevrilməsi əməliyyatlarında iştirak edən qurumların fəaliyyəti lisenziyalaşdırma sisteminə tabe olmalıdır.

— Müştərilər haqqında məlumat toplamaq hüquqlarını tacirlərə həvalə edilməlidir.

2. Kriptovalyutaların istifadəsini tənzimləmək üçün nəzarət və tənzimləyici orqanların qarşılıqlı fəaliyyəti və beynəlxalq idarələrarası işçi qruplarının yaradılması lazımdır. Beynəlxalq ictimaiyyət aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməli olan vahid strategiya hazırlamalıdır:

– kriptovalyutaların hüquqi statusunun beynəlxalq tərifi; — maliyyə axınlarının yoxlanılmasında əsas elementlərin müəyyən edilməsi;

– maliyyə axınlarının yoxlanılması üçün xüsusi bölmələr üçün mövcud olan beynəlxalq məlumat bazasının yaradılması.

3. Səmərəli və balanslaşdırılmış nəzarət sisteminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, ümumi normativ-hüquqi bazanın yaradılması, təcrübə mübadiləsi, qarşılıqlı yardımın göstərilməsi, müəyyən edilməsi, götürülməsi və müsadirə edilməsi prosedurlarının yaradılması üzrə dövlətlərarası səviyyədə konsolidasiya. cinayətlərin törədilməsi üçün əldə edilmiş və istifadə edilən gəlirlərin, ekstradisiya müqavilələrinin bağlanması kriptovalyutalardan istifadə

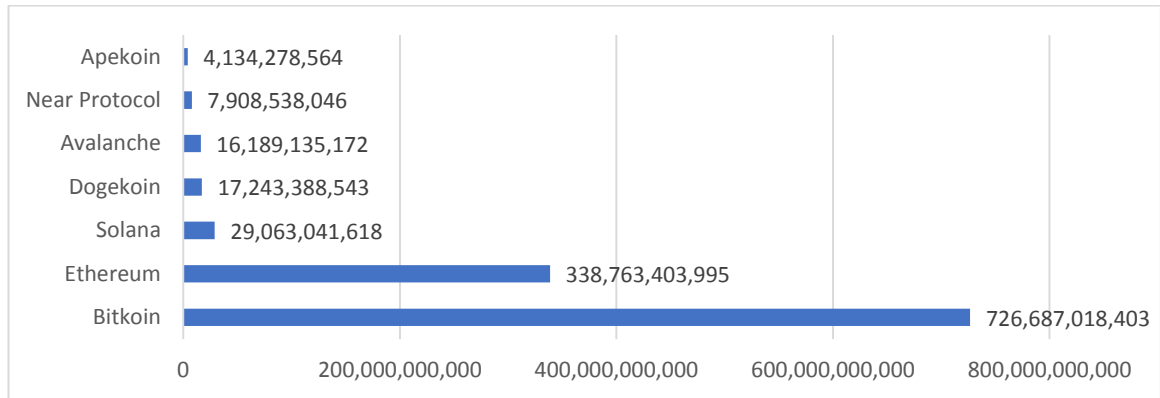
etməklə törədilmiş cinayətlərin, habelə dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinə risklərin və təhdidlərin müəyyən edilməsi və azaldılması ilə bağlı digər tədbirlər.

4. Vergitutma sisteminin transformasiyası konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, fiziki keyfiyyətlərə malik obyektlərin vergiyə cəlb edilməsinə keçid və əsas diqqətin, xüsusilə də, ilk növbədə, əmlak vergilərinin məcmusuna yönəldilməsi vacibdir. Artıq bir sıra şəxslər öz çıxışlarında bunları qeyd ediblər: Hökumət rəsmilərinin, xüsusən 2019-cu ildə Rusiyanın İqtisadi İnkişaf Naziri Oreşkin M., 2020-ci ildə isə Rusiya Federasiyasının Baş Naziri M. Mişustin tərəfindən qeyd edilib.

Kriptoalyutalardan istifadə zamanı yuxarıda qeyd olunan problemlərlə əlaqədar olaraq kriptoalyutalardan hesablaşmalar kimi istifadənin mümkün olduğu əməliyyatlardan, yəni malların, xidmətlərin, işlərin ödənilməsinin mümkün olduğu əməliyyatlardan vergi daxilolmalarının azalması ehtimalı var ki, bunun nəticəsində dövlət büdcəsi gəlirdən tutulan vergilərdən və ya istehlakla bağlı vergilərdən gəlirin böyük hissəsini almayacaq. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal pulların üstünlükləri ilə yanaşı, müəyyən çatışmazlıqları da var və ənənəvi pulları tamamilə əvəz edə bilməz. Fikrimizcə, kriptoalyutalar olan ən son maliyyə alətləri çox vaxt xarici tərtibatçılar tərəfindən yaradılır ki, bu da dövlətin rəqəmsal müstəmləkəçiliyi riski yarada bilər. Bəzi treyderlər kriptoalyutaların alınması prosesini inhisara alıb bazarda çaxnaşma yarada bilərlər. Bundan əlavə, kriptoalyutalar onların köməyi ilə maliyyə aktivlərinin qeyri-qanuni yuyulması riskindən qorunmur. Psixoloji baxımdan rəqəmsal iqtisadiyyatın bütövlükdə mənfi inkişafı virtual aləmdən asılılığın formalaşmasıdır. Hazırda dünyada çoxlu sayda kriptoalyuta növləri mövcuddur (Bitcoin, Litecoin, Ethereum, Peercoin). Ripple-ın XRP rəqəmsal tokenləri və ICO HVV tokenləri mövqelərini artırmaq vəziyyətində olan diqqətə layiqdirlər. Lakin dünyada 5500-dən çox kriptoalyuta arasında ən məşhuru bitkoindir. Onun dəyəri bir unsiya qızılın dəyərini üstələyir. Bitcoinlər mərkəzi banklar tərəfindən buraxılmır və müəyyən bir dövlətin pul siyasətindən asılı deyildir. Emissiya yalnız rəqəmsal formada baş verir. Hər kəs kompüter imkanlarından istifadə edərək kriptoalyuta qaza bilər (mədənçiliklə məşğul olmaqla). Kriptoalyutanın planlaşdırılan emissiyası iyirmi bir milyon bitkoindən çox deyil,

buna görə də ümumilikdə daha az və daha az koin buraxılır. Kriptovalyuta bazarının onların çoxluğu, çox sürətli böyüməsi, həddindən artıq qiymət dəyişkənliyi, bazar likvidliyinin olmaması, bütün dünyaya yayılmış bazar birjalarının geniş spektri və bəzən onların məxfiliyi nəticəsində nə qədər böyük olduğunu təxmin etmək çətindir. mühafizə xüsusiyyətləri. 2018-ci ilin yanvar ayında kriptovalyuta bazarının təxmini kapitallaşması təxminən 400 milyard dollar ilə 800 milyard dollar arasında dəyişirdi, o dövrdə Bitkoin bazar kapitallaşmasının təxminən 35%-ni təşkil edirdi. Əməliyyatların həcminə gəldikdə, o illərdə Bitkoin gündəlik 200.000-dən çox əməliyyat həyata keçirmişdir (coinmarketcap.com). Bəzi Kriptovalyutaların 2022-ci ilə olan bazar kapitallaşmasının müqayisəsi Şəkil 6-da təsvir edilib. Məbləğlər dollar üzərindən hesablanmışdır.

Şəkil 6 : Kriptovalyutalar üzrə bazar kapitallaşması

Mənbə: CoinMarketcap : coinmarketcap.com, (15.03.2022)

Nəzəri cəhətdən, əgər kriptovalyutalar adi valyutalar üçün hazırda olduğundan daha böyük bir əvəzediciyə çevrilərsə, uzunmüddətli perspektivdə pul siyasətinə çox böyük təsiri ola bilər. Bununla belə, kriptovalyutaların mövcud səviyyələri əsas şərti valyutalara nisbətən həcm baxımından cüzdür. Kriptovalyutaların ümumi təxmin edilən global dəyəri 2018-ci ilin yanvar ayının əvvəlində zirvəyə çatdı və məbləğin 7,6 trilyon dollar olduğu dünya koin və əskinalarının dövrüyyəsindən fərqli olaraq 800 milyard dollardan çox təşkil edirdi (coinmarketcap.com). Konstitusiya pul

sisteminin milliləşdirilməsi və nağdsız (depozit) pulların tam rezervasiyası olmadan milli kriptovalyutaların döviyyəyə buraxılması nəinki müasir dövlətin kredit-maliyyə sistemi üçün yuxarıda göstərilən tələbləri təmin etməyəcək, həm də mərkəzdənqaçma meyllərini gücləndirəcək. Özündə kriptovalyuta sırf spekulyativ aktivdir (qapaqsız), onu milli rəqəmsal pul yaratmaq üçün pilot layihə kimi qiymətləndirmək olar. Kriptovalyuta sistemə şəkildə üçölçülü məkanda formalaşır: blokçeyn – tokenlər – koinlər. Blokçeyn rəqəmsal pulun mövcudluğu üçün maddi əsasdır (saxlama, şifrələmə və əməliyyatların kompüter şəbəkəsi üçün xüsusi protokollar), onda tokenlər sistemdə bir növ daxili valyuta - adi səhmlərin müəyyən bir analoqudur. Tokenlərin mülkiyyət forması kraudsale elementləri ilə qarışdırıla bilər. Məhz koinlər - milli rəqəmsal pullar dövlət blokçeyn şəbəkəsinə əsaslanmalıdır, çünki vətəndaşların hüquqlarının (o cümlədən şəxsi məlumatların) qorunması və təmin edilməsi əsas funksiyadır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi ölkədə maliyyə axınının elə bir hərəkətidir ki, maliyyə sektorunda milli maraqların daxili və xarici maliyyə təhdidlərindən qorunmasına, habelə ölkənin maliyyə sisteminin sabit fəaliyyət göstərməsinə, fasiləsiz fəaliyyətinə zəmanət verir və maliyyə resurslarının davamlı inkişafı üçün təsərrüfat subyektlərinə ötürülməsi funksiyalarının maliyyə bazarları tərəfindən yerinə yetirilməsini təmin edir. Azərbaycan vergi sisteminin qeyri-kamilliyi ondan ibarətdir ki, o, yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafına təkən vermir; əsasən fiskal xarakterini saxlayır; büdcə vəsaitlərinin xərclənməsində səmərəsizliyə səbəb olur; regionları vergitutma bazasının genişləndirilməsinə təkən vermir; vergidən yayınma üçün əhəmiyyətli imkanlar qaldığından rəqabət üçün qeyri-bərabər şərait yaradır. Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əsas vəzifəsi yüksək keyfiyyətli, suveren maliyyə və bank sisteminin yaradılması olan bir sistem yaratmaq lazımdır, onun əsas funksiyası maliyyənin özünü təmin etməsi olmalıdır.

2020-ci ilin mart ayından başlayaraq ölkəmizdə karantin rejimi elan edilmiş və bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Pandemiyanın ölkəyə vurduğu mənfi iqtisadi və sosial təsirə qarşı çıxmaq üçün hökumət işsizlərə (2019-cu ildə 5,5%) və kiçik və orta biznesə böyük dəstək göstərmiş, banklara dövlət zəmanətləri verilmişdir. Pandemiyanın mənfi təsirinə məruz qalan sektorlarda çalışan 300 min fərdi (mikro) sahibklərə milyon manat (47 milyon ABŞ dolları) vəsait ayrılmışdır. Bundan əlavə gəlir vergisi ödəyiciləri üçün də 75% güzəşt nəzərdə tutulmuş, ərzaq və tibbi təhlükəsizlik malları Əlavə Dəyər Vergisindən (ƏDV) azad edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan maliyyə təhlükəsizliyini belə bir mövqə ilə təmin edə biləcək unikal imkanlara malikdir. Əvvəla, bu, onun böyük sərvətidir ki, onun böyük sərvəti zəruri qanunvericilik bazası və infrastrukturunu olmadığından iqtisadi münasibətlər prosesinə cəlb olunmur və əlavə dəyər yaratmır ki, bu da milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini bütünlüklə əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

Ümumilikdə isə dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kənd təsərrüfatı və mədənçilik işğaldan azad edilmiş regionlarda da inkişaf etdirilməli, qeyri-neft sektoru və turizmin inkişafına güclü təkan verilməli, ölkədə kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə daha aktiv şəkildə almalı, vergidən yayınmaların aradan qaldırılması və şəffaflıq məqsədilə nağdsız ödənişlərə keçid geniş şəkildə vüsət almalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Ağıllı şəhər” (Smart city) və “Ağıllı kənd” (Smart village) konsepsiyalarının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 19 aprel 2021-ci il
2. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il.
3. Bağirova, F. Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonu işğaldan azad edilmiş torpaqların inkişaf və tərəqqi mərhələsinə qədəm qoymasının rəmzi kimi. 07/04/2022. <https://1news.az>.
4. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya şəraitində Azərbaycanın iqtisadi əhlükəsizliyinin aktual məsələləri // AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu, № 05, 2020.

5. İbadoglu, Q.A , Əhmədov İ.N, (2018), Dövlət büdcəsinə nəzarət. Bakı, “Elm”, - 123 səh
6. Əkbərova S. D. (2018), Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətinin təkmiləşdirilməsi istiqamətləri . Bakı, UNEC, -167 səh
7. Hacıyev .R.İ (2017), Təftiş və nəzarət, Bakı, “Azərşər”,-311 səh.
8. Səbzəliyev S. M. Rzayev Q.M, Abbasov Q. Ə. (2017), Nəzarət və təftiş, Bakı “Elm”,- 261 səh.

Rus dilində

1. Дробозина Л.А (2012) Финансы. Учебник. М. ЮНИТИ, - 521 с.
2. Елисеева И.И., Юзбашев М.М (2014) Общая теория статистики, М. ЮНИТИДАНА, -415
3. Иванов Ю.Н (2010) Экономическая статистика. М, Инфра, -478 с.
4. Князева В.Г., Слепова В.А (2015) Финансы, М.: Магистр, -425 с.
5. Колесникова И.И (2012) Социально-экономическая статистика. М, "Новое знание", - 512 с.
6. Назаров М.Г (2010) Курс социально-экономической статистики. М, Финстатинформ, - 512 с.
7. Поляка. Г.Б (2015) Финансы и кредит М.: Волтерс Клувер, - 412 с
8. Романовский М.В (2020) Финансы. М. «Перспектива», «Юрайт», - 203 с.
9. Романовского М.В. Бюджеты разных уровней напечатано Журнал «Аудит», Баку, 2018, №4 , с.102-118
10. Салин В.Н (2018) Статистика финансов. М, Финансы и статистика, - 415 с
11. Столяров И.И (2012) Государственное регулирование рыночной экономики. Учебн. пособие / под ред. М. ДЕЛЮ. – 301 с
12. Черник Д.Г., Павлова Л.П (2014) Налоги и налогообложение. М., ИНФРА-М., 402 с
13. Чуньков Ю.И (2020) Бюджетная система Российской Федерации: учебное пособие. М.: МГИУ, - 365 с.

14. Шмойловой Р.А (2014) Теория статистики. Учебник/ под редакцией М.Финансы и статистика, - 415 с

İngilis dilində

1. Human capital and COVID-19. International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, Washington, 2020–148 pp

2. Eyvazova, L., Makhmudova, L., Aliyev, Sh. Actual issues of intensifying the development of non-oil sectors of the Azerbaijani economy in the post-pandemic period. / International Forum: Problems And Scientific Solutions Melbourne, Australia, 25-26.04.2021, (53)

3. Babich A.M., Pavlova L.N. (2012) State and municipal finances. Textbook. M. UNITI., 512 p.

4. Bashina O.E., Spirin A.A. (2015) General theory of statistics. M, Finance and statistics, -c.258 с.

5. Bashkatov B.I (2013) International statistics. M, Yurayt, -c.415

6. Bashkatov B.I (2015) National accounting. M, Finance and statistics, - c.401

7. Bushmin E. The role and place of budgetary procedures in the system of public finances. Journal "Economic Issues". No. 5, 2013, pp. 42-46.

8. 6. Bushmin E.V. (2013) Budget: procedures and efficiency. M.: Alternative, -c.258

9. Vrublevskoy O.V., Romanovsky M.V., (2014) The budget system of the Russian Federation. / Ed. M., Yurayt, -415 p.

10. Hasanly M.Kh. Stimulation of macro-investment policy through M. UNITIDANA, 512 p.

11. Gusarov V.M., Proyava S.M. (2012) General theory of statistics. M. UNITIDAN, -410 с

İnternet resursları

1. coinmarketcap.com (01.01.2022)

2. complyadvantage.com/insights/crypto-regulations/cryptocurrency-regulations-japan/ (01.05.2022)

3. vergiler.az/news/international/590.html, (04.05.2022)
4. cnbc.com/2017/09/27/japanese-banks-cryptocurrency-j-coin.html,
(01.02.2022)
5. investopedia.com/terms/i/initial-coin-offering-ico.asp#citation-5,
(01.02.2022)
6. reuters.com/article/egypt-bitcoin-idUSL4N1L33NK (10.03.2022)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İqtisadiyyat üzrə toplu hesablar, cari qiymətlərlə, milyon manatla.....	32
Cədvəl 2: Covid-19 Azərbaycan iqtisadiyyatı təsirinin PEST analizi.....	42
Cədvəl 3: Covid-19 Azərbaycan iqtisadiyyatı və e-biznesə təsirinin SVOT analizi.....	44
Cədvəl 4: Firmaların ehtiyac duyduğu dövlət dəstəyinin prioriteti.....	59
Cədvəl 5: 2015 və 2020-ci illərdə Azərbaycanın regionlarına kredit qoyuluşlarının həcmi, min manat.....	61
Cədvəl 6: Debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatlar, 2015 – 2021-ci illər.....	63

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Dövlət təhlükəsizliyi anlayışının əsas kateqoriyaları.....	14
Şəkil 2: Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin struktur tərkibi.....	15
Şəkil 3: Azərbaycanda iqtisadi aktivlik.....	40
Şəkil 4: 2020-ci ildə yeni açılmış iş yerlərinin strukturu.....	45
Şəkil 5: Pandemiyanın təsir etdiyi sahə: İqtisadiyyat.....	57
Şəkil 6 : Kriptovalyutalar üzrə bazar kapitallaşması.....	70